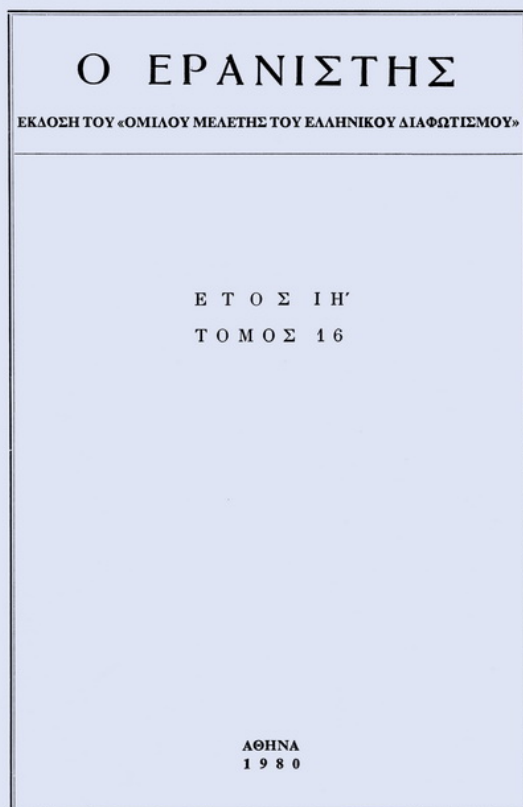

The Gleaner

Vol 16 (1980)

**Ν. Σ. Πίκκολος και Φοριέλ – και ένα αυτόγραφο
του Στέφανου Κανέλου**

Αλέξης Πολίτης

doi: [10.12681/er.329](https://doi.org/10.12681/er.329)

To cite this article:

Πολίτης Α. (1980). Ν. Σ. Πίκκολος και Φοριέλ – και ένα αυτόγραφο του Στέφανου Κανέλου. *The Gleaner*, 16, 1–27.
<https://doi.org/10.12681/er.329>

Ν. Σ. ΠΙΚΚΟΛΟΣ ΚΑΙ ΦΟΡΙΕΛ
— και ένα αυτόγραφο του Στέφανου Κανέλου —

Στο Παρίσι ο Πίκκολος φτάνει τον 'Ιούλιο του 1818¹, λίγο αργότερα, τον 'Οκτώβρη του ίδιου χρόνου τον βρίσκουμε να συγκατοικεί με τον Χριστόδουλο Κλονάρη². Έχει κιόλας κάποιο καλό όνομα στους κύκλους των λογίων· δάσκαλος στο Βουκουρέστι και στη Χίο, συγγραφέας και μεταφραστής θεατρικών έργων που παραστάθηκαν στην 'Οδησσό, ανταποκριτής στον Λόγιο Έρμη. 'Ομόγνωμος με την κοραϊκή παράταξη, στο Παρίσι θα συνδεθεί στενά και με τον ίδιο τον Κοραή και θα κερδίσει την πολύτιμη εϋνοιά του: τον Φεβρουάριο του 1819 αντιγράφει για χάρη του ένα από τα «άνωνυμα» έργα του Κοραή³. Αργότερα ο Κοραής θα τον αναφέρει πολύ τιμητικά, κι άλλωστε, μόλις ξέσπασε η επανάσταση, θα συνεργαστούν στενά στην πολιτική δραστηριότητα που απαιτούσε η στιγμή⁴.

Ή από τον κύκλο του Κοραή, ή γνωριμία με τον Fauriel ήταν εύκο-

1. Γράμμα του Κοραή προς τον 'Ι. Ρώτα, 9 'Ιουλίου 1818, βλ. 'Αδ. Κοραή, 'Επιστολαί έκδ. Ν. Δαμαλά, τ. Γ' 'Αθήνα 1885, 84. Πβ. και 'Ερμής ο Λόγιος, 1818, 681-2, και 'Εμμ. Ν. Φραγκίστος, *Τὰ Ἑλληνικά προεπαναστατικά περιοδικά, Εὐρετήρια, Β'*, 'Ερμής ο Λόγιος, 'Αθήνα 1976, 258.

2. Γράμμα του Χρ. Κλονάρη προς τον Γ. Πραϊδή, 20 'Οκτωβρίου 1818, βλ. Μάνθος Οικονόμος, «Τρεῖς ἐπιστολαὶ τοῦ Χρ. Κλονάρη πρὸς τὸν Γ. Πραϊδὴν», 'Ηπειρωτική 'Εστία 15 (1966) 248.

3. Πρόκειται για τὸ «Διατριβὴ αὐτοσχέδιος περὶ τοῦ περιβοήτου δόγματος... νόμου καλόν, νόμου κακόν», 1818, πού παρὰ τὴν ἐνδειξὴ «Λειψία» τυπώθηκε στὴ Βιέννη. Πβ. Α. Κοραή, 'Επιστολαί β.π., 108.

4. Γιὰ τὰ βιογραφικὰ τοῦ Πίκκολου βλ. πρόχειρα 'Εμμ. Πρωτοψάλτης, «'Ο Ν. Πίκκολος», 'Αθηνά 68 (1965) 81-114, καὶ Tatjana E. Kirkova, «N. S. Piccolos, Sa vie et son oeuvre», *Bulgarian Historical Review*, (1977/3) 18-37, ὅπου καὶ οἱ σχετικὲς παραπομπές. Σημειώσω πὼς ὁρισμένα ἀπὸ τὰ κείμενα πού χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ τὰ ἔχει ἐντοπίσει ὁ Μ. Ibrovac, *Claude Fauriel et la fortune européenne des poésies populaires grecque et serbe*, Παρίσι (Didier) 1966. 'Όσο γιὰ τὸ πρόσφατο ἄρθρο τοῦ Ν. Kolev, «La collaboration entre Dr Nicolas S. Piccolos et Claude Fauriel», *Études Balkaniques*, 14 (1978/2) 114-123, ἀποτελεῖ ἀπλὴ ἀναπαραγωγὴ τῶν πληροφοριῶν τοῦ Ibrovac.

λη: ἄν ὁ ἴδιος ὁ σοφὸς γέρων δὲν εἶχε πιά προσωπικὲς ἐπαφὲς μὲ τὸν γάλλο φιλέλληνα, οἱ διάυλοι ἀνάμεσά τους ἦταν ἀρκετοί. Οἱ Didot πρῶτα, ὁ κύκλος τῶν Ἰδεολόγων ἔπειτα, ὁ J. A. Buchon καὶ ὁ γραμματικὸς τοῦ Χρ. Κλονάρης τέλος, γιὰ νὰ μνημονεύσω τοὺς πιὸ πιθανοὺς⁵. Ποιὸ ἀκριβῶς κανάλι τὸν ἔνωσε μὲ τὸν Φοριέλ, δὲν στάθηκε δυνατὸ νὰ τὸ ἐξακριβώσω· οὔτε καὶ τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνία: πιθανότατα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπανάστασης.

Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος ὁ Πίκκολος, ὁ Φοριέλ, «μετὰ τὴν ἐκρηξιν τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμου, ἐσπούδασεν ἀμέσως νὰ γνωρίσῃ ἐντελῶς τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ πνεῦμα τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων»⁶. Καὶ δάσκαλός του σ' αὐτὰ τὰ μαθήματα ἦταν ὁ Πίκκολος.

Στὴ «συλλογὴ Fauriel» τοῦ Institut de France⁷ σώζονται τρία φύλλα γραμμένα δίχως ἄλλο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Πίκκολου. Πρόκειται γιὰ μαθήματα νεοελληνικῆς γραμματικῆς· δίνονται παραδείγματα κλίσεως οὐσιαστικῶν καὶ ἐπιθέτων, γιὰ ἀνθρωπο ποὺ γνωρίζει τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά. Σὲ ὁρισμένα ἀπὸ αὐτὰ ἀναγράφονται πλάι πλάι καὶ οἱ δύο τύποι, ὁ ἀρχαῖος ἢ ἑλληνικὸς (*forme ancienne ou hellénique*) καὶ ὁ σύγχρονος (*forme moderne*). Ὅστερα ἀπὸ τὸ κάθε παράδειγμα, ἢ μερικὲς φορὲς πιὸ πρίν, σὰν εἰσαγωγή, δίνεται ἓνας σύντομος σχολιασμός, μιλητός. Ἐχομε δηλαδὴ ἐδῶ ἓνα μᾶλλον ἐντατικό, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, μάθημα· σὲ ἄλλα μαθήματα θὰ ἐρχόταν ἡ κλίση τῶν ρημάτων καὶ ὅ,τι ἄλλο.

Ὁ Φοριέλ δὲν ἦταν ὁ μοναδικὸς μαθητὴς τοῦ Πίκκολου· ἀπὸ ἓνα σύντομο, ἀχρονολόγητο (ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ 1821), δελτάριο μαθαίνουμε, κοντὰ σὲ κάποιες ἄλλες λεπτομέρεις σχετικές, πὼς τὰ ἴδια μαθήματα τὰ παρακολουθοῦσαν καὶ οἱ ἀδελφοὶ Augustin καὶ Amedée Thierry, στενοὶ οἰκεῖοι τοῦ Φοριέλ, ἰδιαίτερα ἐκεῖνα τὰ χρόνια⁸.

5. Πρόσφατα διερευνήθηκαν συστηματικὰ οἱ σχέσεις τοῦ Κοραῆ μὲ τὸν Daupou· βλ. Φ. Η. Ἡλιού, «Στὴν τροχιά τῶν Ἰδεολόγων, Κοραῆς-Daupou-Φουρνάρ-κης», *Χιακὰ Χρονικά* 10 (1978) 36-68. Γιὰ τίς σχέσεις Κοραῆ-Φοριέλ, βλ. Ἀλ. Πολίτης, «Κοραῆς καὶ Φοριέλ», *Ὁ Ἐρανιστὴς* 11 (1974) 264-295.

6. Νεκρολογία τοῦ Φοριέλ ἀπὸ τὸν Πίκκολο, δημοσιευμένη ἀνώνυμα στὴν ἐφημ. *Ἑλπίς*, 28 Αὐγούστου 1844, ἀρ. 165. Βλ. καὶ ἐδῶ, σ. 23-26.

7. Institut de France, συλλογὴ Fauriel, φακ. 2365, φ. 360-362. Πρόκει-ται γιὰ ἓνα δίφυλλο καὶ ἓνα μονόφυλλο, διαστ. 0,19×0,30· ὕδατόσημο μὲ τὸ ἔτος 1818. Τὰ φ. αὐτὰ βρίσκονται μικροφωτογραφημένα στὸ φωτογραφικὸ ἀρχεῖο τοῦ Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε. Πβ. καί, Ἀλέξης Πολίτης, *Κατάλοιπα Fauriel καὶ Brunet de Presle*, *Ἀναλυτικὸς Κατάλογος*. Ἀθήνα 1980, 55.

8. Βλ. A. Augustin-Thierry, *Augustin Thierry d'après sa correspondance et ses papiers de famille*, Παρίσι (Plon), 1922, 74. Δυστυχῶς ἡ μοναδικὴ αὐτὴ

1

Ὁ Ν.Σ. Πίκκολος στὸν Fauriel⁹

[1821:]

Κύριε Φωριέλ!

Ἐπειδὴ εἶμαι προσκαλεσμένος νὰ ὑπάγω αὖριον εἰς τινὸς φίλου κατοικίαν, θέλωμεν συνέλθει ἀπὸψε ἀντὶ αὖριον, ἂν τίποτε δὲν σᾶς ἐμποδίξῃ. Ἐπρόλαβα ἤδη περὶ τούτου τοὺς ἀδελφούς Thierry.

Λάβετε τὴν ἱστορίαν τοῦ Σουλίου καὶ ἐν σάλπισμα πολεμιστήριον.

Ὑγιαίνετε.

N. Πίκκολος

Παρασκευῇ.

Ὁ Ibrovac, ποὺ πρωτοχρησιμοποίησε αὐτὸ τὸ δελτάριο, μεταφράζει τὸ «λάβετε» ὡς «recevez». Πιστεύω πὼς θὰ πρέπει νὰ τὸ ἐννοήσουμε μὲ τὴ σημασίαν τοῦ «νὰ ἔχετε μαζί σας». Ὑστερα ἀπὸ τὰ πρῶτα γραμματικὰ μαθήματα θὰ προχώρησαν σὲ ἀνάγνωσις κειμένων· δύσκολα θὰ μπορούσαν νὰ βρεθοῦν πιὸ πρόσφορα ἀπὸ τὸν Περραιβὸ καὶ τὸν Κοραή. Ἡ «Ἱστορία τοῦ Σουλίου», σχετικὰ τελευταῖα ἀνατυπωμένη (1815), καὶ μεταφρασμένη στὰ ἰταλικά τὸ 1819, ἦταν τὸ μόνον ἱστορικὸ βιβλίον γιὰ τὰ πρόσφατα πολεμικὰ γεγονότα. Τὸ «Σάλπισμα Πολεμιστήριον», ἐκδομένο καὶ πάλι τὸ 1821, κυκλοφοροῦσε καὶ στὴ γαλλικὴ μετάφρασις τοῦ Guerrier de Dumast, τυπωμένη τὸν Ἰούλιον τοῦ 1821. Μέσα στὸ μαχητικὸ πνεῦμα τῆς ἐπανάστασις καὶ τὰ δύο, εὐκολόβρετα στὴν ἀγορά, καὶ μὲ τὸ πρόσθετο πλεονέκτημα μιᾶς μετάφρασις σὲ δυτικοευρωπαϊκὴ γλῶσσα, ἀποτελοῦσαν πρῶτης τάξεως ἐγχειρίδια γιὰ τοὺς τρεῖς γάλλους ἱστορικούς.

Στὰ τέλη τοῦ 1821 ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ 1822, ὁ Φωριέλ συνέλαβε τὴν ἰδέαν μιᾶς ἐκδόσεως τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Ὄταν, τὸν Μάρτιον τοῦ 1823 κυκλοφόρησε τὴν «ἀγγελίαν» τοῦ βιβλίου, σημείωνε πὼς αὐτὸ τὸ ἔργο ἦταν «εἰδικὰ προορισμένο νὰ χρησιμεύει ὡς κλασικὸ

—ὅσο ξέρω— βιογραφία γιὰ τοὺς Thierry δὲν παρέχει στοιχεῖα γιὰ τὴ φιλελληνικὴ δράση τους, ποὺ θὰ τὴν συναντήσουμε καὶ παρακάτω.

9. Institut de France, συλλογὴ Fauriel, φακ. 2327 ἀρ. 333. Πβ. Ἀλ. Πολίτης, *Κατάλοιπα Fauriel*... 56. Δίφυλλο 20 × 0,13· διπλωμένο στὰ τρία, ὕδατόσημο ἀχιβάδα καὶ ἀπὸ κάτω τὰ γράμματα LAJE. Ἐνδειξὴ παραλήπτη: *Pour Monsieur Fauriel*. Πρωτομνημονεύεται, χωρὶς καμία ἐνδειξή, ἀπὸ τοὺς Paul καὶ Victor Glachant, *Lettres à Fauriel*, Παρίσι 1902, σ. 36, ὑποσ. Χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν M. Ibrovac, *Claude Fauriel*, κλπ. ὁ.π., 126, ἀποσπασματικὰ καὶ μὲ κάποιες παρανοήσεις.

βιβλίο για τὴ μελέτῃ τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς γλώσσας»¹⁰. Νὰ εἶχε στὸ νοῦ του ὁ Φοριέλ ἀκριβῶς τὰ δικά του μαθήματα; Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, ὁ Πίκκολος στάθηκε καὶ στὴ συλλογὴ τοῦ ὕλικου πρόθυμος συμπαραστάτης του: «Ὁ ἀρχικὸς πυρήνας τῶν ποιημάτων ποὺ ἀποτελέσαν τὴ συλλογὴ αὐτῇ, προέρχεται ἀπὸ τὸν διάσημο γιατρὸ Κοραή, ποὺ τὰ εἶχε χαρίσει στὸν κ. Κλονάρη ἀπὸ αὐτὸν πῆρα ἀντίγραφα μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ κ. Πίκκολου, καθηγητῇ τῶρα στὴν Κέρκυρα», ἔγραφε στὸν πρόλογο τῆς ἐκδόσεώς του ὁ Φοριέλ¹¹. Ἀλλὰ ὁ ρόλος τοῦ Πίκκολου στάθηκε πιὸ οὐσιαστικὸς ἀπ' ὅσο ἀφήνουν νὰ διαφαίνεται τὰ εὐγενικὰ αὐτὰ λόγια.

Δὲν ξέρω ἂν ἡ κατοπινότερη (1845) μαρτυρία τοῦ Sainte Beuve, πὼς ἀπὸ τὸν Πίκκολο καὶ τὸν Μουστοξύδη πρωτοάκουσε ὁ Φοριέλ τὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια, στηρίζεται σὲ κάποια συγκεκριμένη γνώση¹². Πιὸ σίγουροι εἴμαστε γιὰ κάτι τὸ παραπλήσιο, μολοντί μᾶς λείπουν κι ἐδῶ οἱ ἐξωτερικές, οἱ σαφεῖς δηλαδὴ, μαρτυρίες:μποροῦμε ὅμως νὰ ἀναγνωρίσουμε τὸ χέρι τοῦ Πίκκολου σὲ ὀρισμένα τετράδια δημοτικῶν τραγουδιῶν ποὺ εἶχε στὰ χέρια του ὁ Φοριέλ. Στὸ πρῶτο χρονολογικὰ —πιθανότατα— τετράδιο¹³, ὁ Πίκκολος προσθέτει παραλλαγές στίχων, διορθώνει λέξεις, σχολιάζει. Στάθηκε δηλαδὴ πολὺ κοντὰ στὸν Φοριέλ κατὰ τὴν πρώτη ἀνάγνωση τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, σύμβουλος καὶ βοηθὸς του. Ἴσως νὰ ἔχουμε κι ἐδῶ ἓνα εἶδος «μαθήματος» νεοελληνικῆς. Ἡ ἴδια περίπου βοήθεια, πιὸ περιορισμένη σὲ ἔκταση, διακρίνεται καὶ στὰ δύο ἀντίγραφα ποὺ ἔκανε ἀπὸ τὸ πρῶτο αὐ-

10. Ἡ «Ἀγγελία» ἀνατυπώθηκε ἀπὸ τὸν Ibrovac, ὁ.π., 669-671. Πβ. καὶ C. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce Moderne*, 1, Παρίσι 1824, σ. II.

11. Fauriel, *Chants*, ὁ.π., σ. II.

12. Sainte Beuve, "Historiens modernes de la France. M. Fauriel", *Revue des Deux Mondes*, 10 (1845) 949. Πβ. πρόχειρα, τοῦ ἴδιου, *Portraits Contemporaines*, 4, Παρίσι 1871, 229. Ἀς σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι ὁ Ibrovac, ὁ.π., 126 —καὶ ἀκολουθώντας τον, ὁ Kolev, ὁ.π., 120— χρεώνει τὸν Πίκκολο μὲ μιὰ ἐπαφή μὲ τὸν ἄλλο γάλλο συλλέκτη de Marcellus: σημειώνει πὼς ὁ τελευταῖος παραπονεῖται στὸν πρόλόγῳ του ὅτι ὁ Πίκκολος τοῦ ἀνακοίνωσε τὰ ἴδια τραγούδια ποὺ εἶχε κοινοποιήσει καὶ στὸν Φοριέλ. Ὁ Marcellus ὅμως, στὸ *Chants du Peuple en Grèce*, I, Παρίσι 1851, σ. VIII τοῦ προλόγου, ἀναφέρεται γι' αὐτὸ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ζήτημα στὸν Ambroise-Firmin Didot, καὶ πουθενά, ὅσο ξέρω, δὲν μνημονεύει τὸν Πίκκολο.

13. Institut de France, συλλογὴ Fauriel, φακ. 2335, φ. 1408-1427. Πβ. Ἀλ. Πολίτης, *Κατάλοιπα Fauriel...*, 16-17.

τὸ τετράδιο ὁ Φοριέλ¹⁴. Ὁ Πίκκολος ξαναδιαβάζει τὰ κείμενα, καὶ κάνει τὶς παρατηρήσεις του.

* * *

Στις ἀρχὲς τοῦ 1822 ὁ Πίκκολος εἶχε πιά ἀποφασίσει νὰ περάσει στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα. Κοντὰ στὸ γενικότερο κλίμα, θὰ ἦταν βέβαια καὶ οἱ προτροπὲς τοῦ Κοραῆ, ὁ ὁποῖος θεωροῦσε πολὺ χρήσιμη τὴν παρουσία τοῦ Πίκκολου στὴν Ἑλλάδα¹⁵. Ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο ἔρχεται σὲ συνεννόησης μὲ τὸν φίλο του Στέφανο Κανέλο, ποὺ βρισκόταν στὴν Χαϊδελεβέργη τότε, ὥστε νὰ ξεκινήσουν μαζὶ ἀπὸ τὸ Παρίσι¹⁶. Παρὰ τὶς ἀρνητικὲς προτροπὲς τοῦ Κ. Πολυχρονιάδη ἀπὸ τὴν Πίζα¹⁷, ὁ Πίκκολος παίρνει τὴν ἀπόφαση, καὶ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1822 εἶναι πιά ἔτοιμος. Τὶς τελευταῖες στιγμὲς, 5 Ἰουνίου, ὁ Κοραῆς τοῦ γράφει τὶς ὑποθήκες του· ἓνα μακρὺ, μεστὸ παραινετικὸ γράμμα, ἔτσι ποὺ μόνον ἐκεῖνος ἤξερε νὰ γράφει, καὶ ὁ Πίκκολος τοῦ ἀπαντᾷ συγκινημένος ἀμέσως τὴν ἄλλη μέρα¹⁸. Στις 8 Ἰουνίου ὑπογράφει τὸν πρόλογο τῶν διηγημάτων τοῦ Bernardin de Saint Pierre ποὺ εἶχε μεταφράσει —κι ὅπου τὸν εἶχε βοηθήσει ὁ Φοριέλ, ὅπως θὰ δοῦμε— καὶ ἀφήνει τὸ χειρόγραφο στὸν Διδότο. Πότε ἀκριβῶς ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὸ Παρίσι δὲν τὸ πιστοποιῶ, ἀλλὰ στις 27 Ἰουνίου 1822 βρίσκεται στὴ Μασσαλία καὶ ἐτοιμάζεται νὰ σαλπάρει· θὰ ξεκινήσει μιὰ ἢ δυὸ μέρες ἀργότερα, μαζὶ μὲ τὸν Στέφανο Κανέλο.

Ἐνθουσιασμένος ἀπὸ τὶς προοπτικὲς ποὺ ἀνοίγονται, γράφει ἓνα σχετικὸ μὲ τὴ στιγμὴ ποίημα, ποὺ τὸ στέλνει σὰν ἐπιστολὴ στὸν Φοριέλ, μαζὶ μὲ ἓνα ἀνέκδοτο —τότε— ποίημα τοῦ Ἀθανάσιου Χριστόπουλου.

14. Βιβλιοθήκη Victor Cousin à la Sorbonne, φακ. 195, φ. 15-30 καὶ 35-50. Πβ. Ἀλ. Πολίτης, *ὁ.π.*, 58-59.

15. Γράμμα τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Παντολ. Βλαστό, 7 Αὐγούστου 1821, βλ. Α. Κοραῆ, *Ἐπιστολαί*, ὁ.π., τ. Δ' Ἀθήνα 1886, 776-777.

16. Βλ. τὸ ὑστερόγραφο τοῦ πρώτου γράμματός τοῦ Στ. Κανέλου πρὸς τὸν Κ. Iken Iken, *Leukothea*, I, Λιψία 1825, 11-12. Πβ. καὶ T.E. Kirkova, «Le départ de N.S. Piccolos pour la Grèce», στὸ *Dr. Nicolas S. Piccolos, Études et Documents Inédits*, Σόφια 1968, 366.

17. Βλ. *Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μανροκορδάτου*, Α', Ἀθήνα 1963, 132-133.

18. Βλ. Κ. Κοντογιάννη, «Ἐπιστολαὶ Κοραῆ καὶ πρὸς Κοραῆν», *Χιακὰ Χρονικά* 5 (1923) 46-51. Ἡ μελέτη τοῦ Ivan Dujcev, «Témoignage sur les rapports entre Ad. Korais et N.S. Piccolos», *Ἀθηνᾶ* 73-74 (1972-73) 819-828, ἀπλῶς ἀναδημοσιεύει αὐτὰ τὰ γράμματα.

Ν.Σ. Πίκκολος (Μασσαλία) πρὸς C. Fauriel (Παρίσι) ¹⁹ 27 Ἰουνίου 1822.

N. Π.

Ἀποχαιρετισμὸς εἰς τὴν Γαλλίαν

27 Ἰουνίου, 1822.

Ὁ Ζέφυρος συρίζει

Ἡ θάλασσα γογγύζει,

Ἐαπλώνει τὸ καράβι τὰ ἄσπρα του πτερά.

«Πατρίδ' ἂν ἀγαπᾶτε,

»Γρακοί! φωνάζ', ἐλᾶτε,

»Ἐλᾶτε νὰ σᾶς φέρω ἔς τῆς Ὑδρας τὰ νερά.

»Καὶ σεῖς, ὦ παῖδες Γάλλων

»Ἐκείνων τῶν μεγάλων

»Ἡριδανοῦ καὶ Ἰστρου καὶ Νείλου νικητῶν!

»Σ τὸν Μαραθῶν' ἐλᾶτε,

»Νὰ χύσετε δαμάτε

»Ἀγγλὸν καὶ Τούρκων αἷμα, ἐπίσης μισητόν.»

Γάλλοι, Γραικοὶ δακρύουν,

φιλοῦνται καὶ δμνούν

Εἰς τῶν τριῶν χρωμάτων τὴν ἄτρομον Θεὰν

Τυράννους ν' ἀφανίσουν,

Σελήνην νὰ κρημνίσουν,

Λοιμοῦ καὶ ἀνομίας μῆτέρα βδελυράν.

Οἱ Ζέφυροι συρίζουν,

Τὰ κύματα βοῦζουν,

Τὴν Μασσαλίαν φεύγει τὸ πλοῖον ὡς πτηνόν...

19. Βιβλιοθήκη V. Cousin, Σορβόνη, φακ. 195, φ. 49. Πβ. Ἄλ. Πολίτης, *Κατάλοιπα Fauriel...*, 59. Δίφυλλο ἐπιστολῆς, διαστ. 0,125×0,203. Τὸ ποίημα τοῦ Πίκκολου τὸ καθαρογράφει ὁ Φοριέλ, ὁ.π., φ. 64-66. Πβ. καὶ Ν.Σ. Πίκκολος, *Φιλομούσου Πάρεργα*, Παρίσι 1838, 59, ὅπου δημοσιεύεται κάπως παραλλαγμένη ἡ τελευταία στροφή. Ὅσο γιὰ τὸ ποίημα τοῦ Χριστόπουλου (ἃς θυμηθοῦμε ἐδῶ πῶς ὁ Κανέλος ὑπῆρξε ὁ ἐπιμελητής τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ 1811), εἶναι ἡ «Προσταγή», πού πρωτοεκδόθηκε τὸ 1833. Σημειῶνω τὶς διαφορὰς τοῦ χφ.: Στρ. 2, στ. 2· Ρωτᾶτε [ἀρχικὰ εἶχε: ὅταν περνᾶτε πού διαγράφηκε]. στρ. 4, στ. 1· Χρυσὴ Θεά. στ. 2· τῆς δυτικῆς μας τῆς στ. 4· αὐτοῦ τοῦ Καταστένου. Ὁ Φοριέλ καθαρογράφησε καὶ αὐτὸ τὸ ποίημα, ὁ.π., φ. 63.

Πότε νὰ προσκυνήσω,
 Ἑλλάς! καὶ νὰ φιλήσω
 Τὴν γῆν σου ποτισμένην μὲ αἵματα Τουρκῶν!
 Ἄρά γε τελευταῖον,
 Τώρα καὶ ὄχι πλέον,
 Γαλλία! Τὰ βουνά σου θεωρῶ καὶ προσφωνῶ;
 Ὅσον τὸν κόλπον τῆς πατρίδος
 Μὲ πτέρυγας ἐλπίδος
 Ὁ ζῆλος μ' ἀναρπάζει, καὶ πάλιν σὲ πονῶ!
 Πατρίδα στερημένους
 Πικρὸς καὶ λυπημένους
 Μ' ἀγκάλας μᾶς ἐδέχθης, Γαλλία! μητρικᾶς.
 Μὲ πνεῦμ' ἐλευθερίας
 Τὸ γάλα τῆς παιδείας
 Ἐκένωσες ἀφθόνως ὅς Ἑλλήνων τὰς ψυχάς.
 Σὺ ἔλαχες τὰ δῶρα,
 ὦ τῶν ἡρώων χώρα!
 Ὅσα τὸ πρὶν ἀνθοῦσαν ὅς τὴν Ἑλληνίδα γῆν.
 Κόρινθος καὶ Ἀθῆναι
 Ὅσον τοὺς Παρισίους εἶναι
 Ἑλλάδος κληρονόμον σὲ βλέπω καὶ ἀδελφὴν.
 Εἶθε ἀναστημένη
 Ὅμοία σου νὰ γένη
 Πλὴν γένος Πεισιστράτου ποτὲ νὰ μὴ δεχθῇ!
 Νὰ τύχη Λαφαῦεττας
 Καρνότους, Κονδορκέτας,
 Βοναπαρτῶν δὲ χρεῖαν ποτὲ μὴν αἰσθανθῇ!
 Καὶ κάμποι Ὀλυμπίας,
 Καὶ τέμπη Θεσσαλίας
 Τὰ Βεραγγέρον τότε θέλουν ἀντιφωνεῖ.
 Τότε Γραικοὶ καὶ Γάλλοι
 Συμφώνως θέλουν ψάλλει·
 «Στὰ τέκνα τῆς Γαλλίας παντοτινὴ τιμή(1)!
 »Μὲ Γάλλους συμμαχίαν
 »Συστήσατε ἁγίαν,
 »Ἀπόγονοι Ἑλλήνων, βαρβάρων νικηταί!

»Φιλίαν τραγουδεῖτε
 »Καὶ ᾿ς τὸν χορὸν πλεχθῆτε
 «Μὲ παῖδας τῶν Τευτόνων, μὲ Βρεττανοὺς ποτέ(2).»
 Ζῆθι λαμπρὰ Γαλλία,
 Σεμνὴ Μουσῶν ἐστία,
 ᾿Αγάπημα Χαρίτων, καὶ ὀφθαλμὲ τῆς γῆς!
 ᾿Οσον ἀνδρειωμένη,
 Σοφὴ καὶ δοξασμένη,
 ᾿Αμποτε κ' ἐλευθέρῃ, νὰ ᾿ῃσαι κ' εὐτυχής!!!

1. *Honneur aux enfants de la France!*

2. *La Sainte alliance des peuples. N. B. Mieux avisé, l'Anacréon de la gloire Française en aurait exclus les Anglais*²⁰.

στροφή 7, στ. 3: ἀρχικά: ὅσοι ποτὲ ἀνθοῦσαν κλπ.

Στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς προσθέτει, σὰν ὑστερόγραφο:

«Βλέπεις, φίλε *Fauriel*, ὅτι δὲν ἀμελῶ τὰ τραγούδια. ᾿Ελπίζω ἀπὸ τὴν ᾿Ελλάδα νὰ σὲ στείλω πολλὰ καὶ καλῆτερα πολὺ ἀπὸ τὰ παρόντα. ᾿Ενας ᾿Υδραῖος μὲ εἶπεν ἐδῶ ὅτι οἱ κλέφταις ὅσον περισσοτέρους Τούρκους σκοτώνουν, τόσον καλῆτερα τραγουδοῦν. Εὐτόχει!»

Στὸ ἴδιο ἀρχεῖο βρέθηκε κι ἓνα ἀνάλογο γράμμα ποὺ ἔστειλε ὁ συνταξιδιώτης τοῦ Πίκκολου, ὁ Στέφανος Κανέλος, πρὸς ἓναν ἀπὸ τοὺς δύο ἀδελφούς *Thierry*.

3

Στέφανος Κανέλος (Μασσαλία) πρὸς *Thierry* (Παρίσι)²¹ 28 ᾿Ιουνίου 1822.

Πρὸς τὸν εὐγενῆ *Thierry*, τὸν θαυμάσαντα διὰ τὴν τύχην τῆς δυστυχούς καὶ γενναίας ᾿Ελλάδος, πρὸς ἐνδειξιν χρεωστούμενου σέβας.

Στέφανος Κανέλος

20. Ἡ πρώτη παραπομπὴ ἀναφέρεται στὴν ἐπὶ τὸ τοῦ ποιήματος τοῦ *Béranger* "Les enfants de la France". Ἡ δευτέρα στὸ ποίημά του "La Sainte Alliance de Peuples", ποὺ τραγουδήθηκε τὸν ᾿Οκτώβρη τοῦ 1818 μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἀποχώρησης τῶν ξένων στρατευμάτων ἀπὸ τὴν Γαλλία, καὶ ὅπου λέγονται τὰ ἐξῆς:

J'ai vu la Paix descendre sur la terre

.....
 "Ah! disait-elle, égaux par la vaillance,
 Français, Anglais, Belge, Russe ou Germain,
 Peuples, formez une Sainte-Alliance
 et donnez-vous la main".

21. Βιβλιοθήκη V. Cousin, Σορβόνη, φκκ. 195 φ. 56. Πβ. ᾿Αλ. Πολίτης, δ.π., 60. Δίφυλλο ἐπιστολῆς, διαστ. 0,124×0,196. Δημοσιεύω ὁλόκληρα τὰ κείμενα

Σκοπὸς κατὰ τὸ *Friesch auf! Mein Fokl*. Τοῦ ἀθάνατον πατριώτου *Koerner**

Παιδιὰ Ἑλλήνων! Τί καρτερεῖτε;
 Τ' ἄρματα πιάστε! Ἦρθ' ὁ καιρός.
 Στοὺς ξένους τόπους ὥς πότε ἄργεῖτε;
 Τρέξετ' ἐλάτε, ὅλ' ἐνωθήτε!
 Καὶ ὁ ἀγῶνας εἶν' ἱερός.
 Ἡ μόν' ἐλπίδα, καὶ σωτηρία
 Εἶν' τὸ τουφέκι, καὶ τὸ σπαθί.
 Μ' αὐτὰ θὰ νά ῥθ' ἡ ἐλευθερία,
 Κ' ἡ εὐνομία θὰ στηριχθῇ.

Ὁ πόλεμός μας δὲν ὁμοιάζει
 Μὲ βασιλέων δοξομανῶν,
 Θεὸς καὶ φύσις μᾶς τὸ προστάζει,
 . . . Τὸ Εὐαγγέλιον μᾶς φωνάζει
 Κατὰ βαρβάρων Ἀραρηῶν.
 Νόμους, καὶ ἥθη, καὶ τὴν τιμὴ μας,
 Ζωὴν καὶ πίστιν καὶ ἀρετὴ
 Μᾶς τὰ ἀρπάξαν οἱ τύραννοί μας
 Οἱ αἰμοβόροι! οἱ μισητοί!
 Γραικοὶ γενναῖοι! τὰ βλέμματά σας
 Τί τὰ γρονᾶτε πρὸς τὸν βορρᾶ;
 Εἰς τὴν ὁμόπυστην γειτονιά σας
 Ἀναισθησία γιὰ τὰ δεινὰ σας!
 Κοιμᾷτ' ὁ θρόνος πολλὰ βαρυνά!
 Ἐκεῖν' οἱ ἄσπλαγχοι Ἰνδιάνοι
 ποῦ τὴν Εὐρώπην καταπατοῦν,
 Ὅλους ἐμάγευσαν τοὺς Μονάρχαις,
 Κ' εἰς τὰ κακά μας ἀναισθητοῦν.
 Ἄν ὅσοι χώραν' σ' τοὺς θρόνους ἔχουν,
 Ὡς λυσσασμένοι, τουρκομανεῖς,
 Τὸ μισοφέγγαρο τὸ συντρέχουν
 Μ' ἄγριο πεῖσμα μᾶς κατατρέχουν

να, ἀν καὶ τὸ πρῶτο εἶναι γνωστό· προσφέρει ὥστόσο —ἐκτός ἀπὸ τὴν ἄμεση μαρτυρία γιὰ τὴν πατρότητά του— τὴν «αὐθεντικότερη» μορφή, ἀφοῦ εἶναι ἀντόγραφο. Πρωτοδημοσιεύτηκε, ἀνώνυμα, ἀπὸ τὸν Th. Kind, στὴν *Eunomia*, III. *Grimma* 1827, 32-36 καὶ 74, ὅμως μὲ μιὰ στροφὴ (τὴν 5η) καὶ ἕναν στίχο λιγότερο, καὶ κάποιες ἄλλες μικροδιαφορές.

Μὴ φοβηθῆτε ποσῶς κανεῖς!
 Ἡ νίκη εἶναι στήν θέλησίν μας
 Θὰ νὰ συντρίψωμεν τὸν ζυγόν!
 Ἄν βάλουμ' ὅλοι τὴν δύναμίν μας,
 Καὶ τὴν δμόνοιαν ὁδηγόν.

Κλεῖσ' τ' ἀργαστήρια· τ' ἀλέτρι σπάσε·
 Ἄφσε ταῖς Μούσαις, καὶ τὸν Ἑρμῆ·
 Γραικὸς ἂν εἴσαι; πέταξε! φθάσε!
 Τὴν σπάθην ζώσου! μὴν προσκολλᾶσαι
 Εἰς ξένην δόξαν, καὶ εἰς τιμὴ!
 Κλανθμοὶ παρθένων, παιδιῶν ἁθῶων
 ὅσ τὸν κόσμον ὅλον ἀντιλαλοῦν·
 Εἰς τὴν πατρίδα δαφνῶν, κ' ἡρώων·
 ὅσ ἀθανασίαν σὲ προσκαλοῦν!

Γραικοί! σηκῶτε! οἱ Τοῦρκοι σφάζουν!
 Μᾶς ἀλυσόνοον καὶ μᾶς πουλοῦν
 Λυσσοῦν, μουνγγρίζουν, θάνατον βράζουν,
 Ξεσχίζουν, καίγουν, τὸ πᾶν ρημάζουν,
 ὅσ τὰ αἵματά μας παντοῦ κυλοῦν.
 Ἀδέλφια ὅποιος μέσ' ὅσ τὴν καρδιά του
 Αἰσθάνετ' αἷμα ἑλληνικόν,
 Ἄς ἔρθ', ἄς τρέξῃ μὲ τ' ἄρματά του
 νὰ χύσῃ αἷμα ὁσμανικόν!

Αἷμα τυράννων τῶν ἀφρισμένων
 Χριστιανομάχων τῶν φονικῶν·
 Θεοῦ καὶ νόμων ἀγριωμένων
 Ἐχθρῶν ἀσπόνδων, καὶ λυσσασμένων·
 Αἷμα θηρίων· αἷμα Τουρκῶν
 Χύσεται ἀδέλφια! ἐκδικηθῆτε!
 Ἐκδικηθῆτε! Ἦρθ' ὁ καιρὸς!
 Εἰς τὴν πατρίδα ὅλ' ἐνωθῆτε,
 Καὶ ὁ ἀγῶνας εἴν' ἱερός!

* * *

Σκοπὸς τοῦ γνωστοῦ: Πᾶμε παιδιὰ τῆς πατρίδος

Γραικοὶ ὁρμάτε εἰς τοὺς τυράννους!
 Ἴδου τῆς δόξας ἦρθ' ὁ καιρὸς!

ὦς πότε σκλάβοι στοὺς Μουσουλμάνους;
 Ἄς λάμπῃ ἡ πίστι, καὶ ὁ σταυρός!
 Παντοῦ οἱ Τοῦρκοι, οἱ λυσσασμένοι
 Καταξেসχίζον τὸς χριστιανούς
 Δὲν θὲ ν' ἀφήσουν Γραικὸς νὰ μένη
 Θὲ νὰ μᾶς χάσουν οὐλονοὺς.
 Εἰς τ' ἄρματα Γραικοί! δρῶντε στὸν ἐχθρόν!
 Ἄς τρέξῃ τουρκικὸν αἶμα τὸ βρωμερόν!
 Ταῖς θυγατέρας, ταῖς σύζυγαῖς σας
 ταῖς πολυτίμηταις, καὶ πισταῖς
 Ταῖς πολυάκριβαις ἀδελφαῖς σας,
 Καὶ ταῖς μητέρας ταῖς σεβασταῖς
 Ταῖς ἀλυσόνουν, ταῖς ἀτιμάζουν,
 ταῖς βασανίζουν πολλὰ σκληρῶ
 Ἐμπροσθὰ σταῖς κόραις ταῖς μάναις σφάζουν
 Μὲ τουρκικὴν τοὺς ἄκραν χαρὰ.
 Εἰς τ' ἄρματα κτλ...
 Θεὲ τοῦ κόσμου! δός μας ἀνδρείαν
 Δός μας ἀγάπην καὶ ὑπακοήν!
 Χωρὶς πατρίδα, καὶ ἐλευθερίαν
 Ποιὸς ὑποφέρει πληρὰ τὴν ζωήν;
 Ταῖς ἐκκλησίαις μας ταῖς ῥημάζουν,
 ταῖς βεβηλώνουν καὶ ταῖς ῥυτμενοῦν
 Τοὺς ἱερεῖς μας τοὺς κομματιάζουν
 Τοὺς πατριάρχαις πνίγουν ρυτμενοῦν.
 Εἰς τ' ἄρματα κτλ...
 Ποιὸς δὲν θυμᾶται, πῶς εἶσθ' Ἑλλήνων
 Τῶν ἀθανάτων καὶ ἐσεῖς παιδιὰ;
 Ἀκολουθήστε λοιπὸν ἐκείνων
 Τὴν ἀφοβίαν, καὶ τὴν καρδιά!
 Τρακόσιοι μόνον τότε Σπαρτιάταις
 Ἐχάσαν πλῆθος Ἀσιανῶν
 Καὶ ἐσεῖς νικᾶτε τοὺς Ἀσιάταις,
 Ἄν ζῆλον δείξετ' ἀληθινόν.
 Εἰς τ' ἄρματα κτλ...
 Παιδιὰ Ἑλλάδος ἅς ἐνωθοῦμε!
 Ἄς πολεμήσουμ' ἡρωϊκά!

*Ἦ λυθροίαν ν' ἀξιοθοῦμε,
 Ἦ νά 'παιθάνουμ' ἑλληνικά.
 Ὅρματε ὅλοι εἰς τοὺς βαρβάρους,
 Τοὺς λαγωνύχους καὶ τοὺς σκληροὺς!
 Χτυπάτε! σφάξετε τοὺς Τατάρους,
 Τοὺς ἀντιχρίστους τοὺς βρωμεροὺς!
 Εἰς τ' ἄρματα κ.τ.λ. ...*

*

*Εὐτύχ' εὐτύχει Τιερῆ! Κατὰ κακῶν ἀνδρίζου!
 Τὴν εὐνομίαν κῆραυτήν, πάντοτ' ὑπερασπίζου!*

Μαρσῆλια 1822 Ἰουνίου 28.

Μᾶς εἶναι βέβαια γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλου ἡ τοποθέτηση τῶν δύο φίλων σχετικὰ μὲ τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς Εὐρώπης· συντάσσονται, μαζὶ μ' ἓναν μεγάλο ἀριθμὸ τῶν Ἑλλήνων ποὺ σπουδάζουν ἐκεῖ, στὸ πλευρὸ τῆς δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης. Πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση μᾶς φέρνει καὶ ἐτούτῃ ἡ δίδυμη μαρτυρία. Πρῶτα ἀπὸ τοὺς ἀποδέκτες· Ὁ Φοριέλ, σύντροφος ἐκεῖνον τὸν καιρὸ τῆς χήρας τοῦ Condorcet, μετέχει στὸ χῶρο τῶν Ἰδεολόγων, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ ἀδελφοὶ Thierry· μάλιστα ὁ Augustin εἶχε περάσει πρόσφατα ἀπὸ τὸ πλάι τοῦ σοσιαλιστῆ Saint Simon: ἀν καὶ οἱ δρόμοι τοὺς εἶχαν χωρίσει ἀπὸ τὸ 1817, ὁ Augustin παρέμεινε στὸ φιλελεύθερο στρατόπεδο, ὑπηρετώντας το μὲ ἐπιμονή. Ἦταν ἀπὸ τοὺς κυριότερους συντάκτες τοῦ περιοδικοῦ Censeur Européen ἕως ὅτου, τὸ 1820, ἡ λογοκρισία ἀπαγόρεψε τὴν ἔκδοση τοῦ μαχητικοῦ ἐκείνου φύλλου²².

Ἐπειτα, αὐτὰ καθαυτὰ τὰ κείμενα. Χαρακτηριστικὴ ἐδῶ ἡ κοινὴ ἐχθρικὴ στάση ἀπέναντι στὴν Ἀγγλία: «οἱ ἄσπλαχνοὶ Ἰνδιάρχεις, ποὺ τὴν Εὐρώπην καταπατοῦν». Οὐσιαστικοὶ νικητὲς οἱ Ἀγγλοὶ μετὰ τὸ 1814-15, εἶχαν ἐπιβάλλει τὴ θέλησή τους· τὸν Ἰούνιο τοῦ 1822 οἱ Τόρηδες βρίσκονταν στὸ ἀπόγειο τοῦ συντηρητισμοῦ τους, καὶ τὰ ἐσωτερικά τους προβλήματα δὲν τοὺς εἶχαν πειθαναγκάσει ἀκόμα στὰ κάποια φιλελεύθερα ἀνοίγματα τοῦ ὑπουργείου Κάννιγκ. Δεύτερο χαρακτηριστικόν, κοινὸ καὶ πάλι, ἡ ἀπέχθεια γιὰ τοὺς μονάρχες· ρητὴ στὸν Κανέλο, ἔμμεση, ἀλλὰ πιὸ ἀνένδοτη στὸν Πίκκολο: ἀναφορὰ στὴν τρίχρωμη δημοκρατικὴ σημαία —τὴν «ἄτρομον θεᾶν»— ἀποκήρυξη τοῦ Βοναπάρτη

22. Γιά τὰ βιογραφικὰ τοῦ Thierry βλ. A. Augustin-Thierry, *δ.π.*, 44-56.

(Βοναπάρτη, ὄχι Ναπολέοντα!) ὅμως μὲ ταυτόχρονη τιμὴ στὴν ἀριστερὰ τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης. Στὸν Condorcet —ἐλευθερίας ἀθλητῆς» θὰ τὸν ὀνομάσει ἄλλοι²³— στὸν Lafayette, καὶ —δειγμα ἀκραῖο— στὸν Lazare Carnot, τὸν βασιλοκτόνο, τὸν ἐξόριστο καὶ προγραμμαμένο ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἀπὸ τὸ ἐπίσημο γαλλικὸ κράτος. Ἀκόμα, ἡ μνεῖα τοῦ Béranger, στὸν ὅποιο ἡ δευτέρη συλλογὴ του, τὰ Chansons (1821), ἀπὸ ὅπου καὶ τὰ παραθέματα, τοῦ εἶχε κοστίσει κάποιους μῆνες στὴ φυλακὴ. Ἡ πρώτη αὐτῆ μαρτυρημένη διασταύρωση τοῦ Πίκκολου μὲ τὸν Βερανζέρο δὲν θὰ εἶναι καὶ ἡ μοναδική, ὅπως θὰ δοῦμε.

Τέλος ἡ μουσική. Ὁ Πίκκολος δὲν μᾶς δίνει στοιχεῖα —μολονότι «τραγούδια» θεωρεῖ κι αὐτὸς τὰ κείμενα ποὺ στέλνει— ὅμως οἱ ἐνδείξεις τοῦ Κανέλου εἶναι ἄξιες κάποιου σχολιασμοῦ. Ὁ πρῶτος τοῦ θούριος τονίζεται πάνω σὲ τραγούδι τοῦ Theodor Koerner²⁴. συνδεδεμάστε καὶ πάλι μὲ ἓνα ὄνομα τῆς, γερμανικῆς αὐτῆ τῆ φορά, δημοκρατικῆς ἀριστερᾶς. Ὁ δεύτερος θούριος τραγουδιέται στὸ σκοπὸ τῆς Μασσαλιώτιδας, οἱ δυὸ μάλιστα πρῶτοι τοῦ στίχοι προσομοιάζουν πολὺ μὲ τοὺς ἀντίστοιχους γαλλικοὺς, ὅπως καὶ μὲ ἐκείνους τῆς ἄλλης ἐλληνικῆς Μασσαλιώτιδας «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων/ὁ καιρὸς τῆς δόξης ἤλθεν»— τοῦ κύκλου τοῦ Ρήγα αὐτῆ.

«Βλέπεις, φίλε Fauriel, ὅτι δὲν λησμονῶ τὰ τραγούδια», κλπ. Ὡστόσο, εἴτε ὁ Φοριέλ δὲν εἶχε προχωρήσει ἀκόμα στὴ θεμελιώδη —καὶ ριζικὰ πρωτότυπη, τότε— διάκριση ἀνάμεσα σὲ «δημοτικά» τραγούδια καὶ σὲ «τραγούδια στὴ δημοτικὴ», εἴτε, τὸ πιθανότερο, ὁ Πίκκολος δὲν μποροῦσε νὰ ἐννοήσει ἀκόμα τὴ σύλληψη τοῦ παλιοῦ μαθητῆ του. Ἐτσι ἓνα δικό του τραγούδι κι ἓνα τοῦ Χριστόπουλου ἔρχονται σὰν πρῶτο δεῖγμα τῶν ὧσων σκόπευε νὰ στείλει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα: λογάριαζε, καθὼς φαίνεται, νὰ μαζέψει καὶ ἐπὶ τόπου τραγούδια.

Πάντως, πρωτύτερα, εἶχε προσφέρει στὸν Φοριέλ καὶ ἄλλα δικά του κομμάτια, ποὺ ὁ Γάλλος τὰ δέχτηκε μὲ ἐνδιαφέρον: Τὸ ἐντυπο ποίημά του «Πρὸς τὸν ἱατρὸν Γ. Γλαράκην...» (1820) ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν Λόγιο Ἑρμῆ, μιὰ μετάφρασή του ἀπὸ τὴ γαλλικὴ φευγαλέα ποίηση, τὸ «Pauvre feuille dessechée», τοῦ A. V. Arnauld²⁵, καθὼς καὶ ὁλό-

23. Σὲ ἐπίγραμμα πρὸς τιμὴν τοῦ Condorcet, δημοσιευμένο στὰ *Φιλομούσου Πάρεργα*, β.π., 322.

24. Δὲν γνωρίζω τὴ μουσική, τὸ κείμενο ὅμως τοῦ Koerner, μὲ τὸν τίτλο «Aufruf», μαχητικὸς πατριωτικὸς καὶ δημοκρατικὸς ὕμνος, εἶναι χαρακτηριστικό. Βλ. Th. Koerner, *Sämmtliche Werke*, Λιψία, γ.χ., μονότομη ἐκδ. Reclam, 14.

25. Βιβλιοθήκη V. Cousin, Σορβόνη, φκκ. 195. Πβ. Ἀλ. Πολίτης β.π., 61

κληρο τὸ κείμενο τῆς διασκευασμένης μετάφρασης τοῦ Φιλοκτήτη τοῦ Σοφοκλῆ²⁶. Ἴσως νὰ μὴν εἶναι τὰ μόνα δείγματα «νεοελληνικῆς ποιήσης» ποὺ προσέφερε στὸν Φοριέλ· ἀλλὰ μόνον αὐτὰ πιστοποιοῦνται. Ἄς σημειώσουμε ἐπίσης πὼς καὶ σ' ἓνα ἀντίγραφο τοῦ θούριου «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων»²⁷, διαπιστώνουμε διορθώσεις καὶ παραλλαγές στὸ περιθώριο ἀπὸ τὸ χέρι του — πάντοτε μὲ τὶς ἐπιφυλάξεις μὲ τὶς ὁποῖες πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζουμε τὸ τεκμήριο τῆς γραφῆς.

*
* *

Στὴν Ὑδρα ὁ Πίκκολος ἔφτασε κατὰ τὰ μέσα Ἰουλίου. Τὸν ὑποδέχτηκαν ἐπίσημα — τὸν εἶχε συστήσει ὁ ἴδιος ὁ Κοραῆς²⁸ — καὶ τὸν ὀνόμασαν ἐπίτιμο πολίτη τῆς Ὑδρας. Ἡ καλὴ αὐτὴ ἀρχὴ δὲν εἶχε, ὡστόσο, καὶ τὴν ἀνάλογη συνέχεια²⁹. Ἀκολουθώντας μιὰ μοίρα καθόλου μοναδική γιὰ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς λόγιους ποὺ ἔσπευσαν στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, ὁ Πίκκολος σύντομα ἀπογοητεύθηκε, καὶ ἀποτραβήχτηκε ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ ἀγώνα, στὰ Ἰόνια νησιά. Σὲ κάποια ἀπὸ τὶς περιπλανήσεις του στοὺς λίγους μῆνες ποὺ ἔμεινε στὴν Ἑλλάδα, ὁ Πίκκολος συναντήθηκε μὲ τὸν Edouard Grasset τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1822 στὸν Πόρο, ὅπου, *in situ*, τοῦ ἀπάγγειλε στίχους ἀπὸ τὴν τραγωδία του «Θάνατος τοῦ Δημοσθένους»³⁰: οἱ σχέσεις τοῦ Πίκκολου μὲ τὸν Grasset δὲν θὰ περιοριστοῦν, ὅπως θὰ δοῦμε, σ' αὐτὸ τὸ θελκτικὸ ἐπεισόδιο.

Τὸ Μάρτη τοῦ 1823, λοιπόν, ὁ Πίκκολος βρισκόταν στὸ Ἀργοστό-

καὶ 57. Τὸ ἔντυπο (Γ.Μ. 1259) βιβλιοδετημένο στὸ τέλος τοῦ φακέλλου, τὸ χφ, βλ. φ. 8, καθαρογραμμένο ἀπὸ τὸν Φοριέλ. Πβ. καὶ Φιλομούσου *Πάρεργα*, ὁ.π., 99. Σημειώνω τὶς διαφορὰς τοῦ χφ.: Στρ. 1, στ. 3-6· *Εἰς τὴν βαλανιδιά μου, / τὸ μόνον στήριγμά μου / ἐρρήχθη κεραυνός*. Στρ. 4, στ. 1-3· *Τί ἔχω νὰ ἐλπίσω / ἐκεῖ θὰ καταντήσω / μ' ἀδέλφια μου πολλά*. στ. 6· καὶ *ρόδα πολλά*.

26. Institut de France, ὁ.π., φακ. 2336, φ. 330-368. Πβ. Ἄλ. Πολίτης, ὁ.π., 44. Ἀπέναντι στὸ φ. 330 ἐπικολημένο ἰδιόγραφο σημείωμα τοῦ Πίκκολου. Βλ. τὸ σημείωμα καὶ τὸ κείμενο, Δημ. Σπάθης, «Ὁ Ὑδραῖος τοῦ Σοφοκλῆ διασκευασμένος ἀπὸ τὸν Ν. Πίκκολο», *Ὁ Ἑρανιστής* 15 (1978/9) 265-320.

27. Βιβλιοθήκη V. Cousin, Σορβόνη, φακ. 195 φ. 57-59. Πβ. Ἄλ. Πολίτης, ὁ.π., 60. Τὸ κείμενο προέρχεται ἀπὸ τὴν ἔντυπη παράδοση ποὺ παρέχει ὁ J. Hobhouse, *A Journey through Albania* κλπ., I, Λονδίνο 1813, 586. Οἱ διαφορετικὲς γραφές προέρχονται ἀπὸ διαφορετικὴ παράδοση.

28. Γράμμα τοῦ Κοραῆ πρὸς Μανόλη Τομπάζη, 5 Ἰουνίου 1822· βλ. Α. Κοραῆ, *Ἐπιστολαί*, ὁ.π., 4, 821.

29. Βλ. πρόχειρα, Πρωτοψάλτης, *Ν. Πίκκολος*, ὁ.π., 93-102.

30. Ed. Grasset, *Souvenirs de la Grèce*, Παρίσι 1838, 104-106.

λι. Ἐκεῖ τὸν συνάντησε, ἄνεργο, ὁ Guilford καὶ τοῦ πρότεινε τὴν ἔδρα τῆς φιλοσοφίας στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία³¹. Ὁ Πίκκολος δέχτηκε, πέ-
ρασε στὴν Κέρκυρα, ἀπὸ ὅπου στέλνει μὲ μιὰ εὐκαιρία τὶς εἰδήσεις του
στὸν Φοριέλ.

4

Ὁ Ν.Σ. Πίκκολος (Κέρκυρα) στὸν Fauriel (Παρίσι)³² 18 Ἰουλίου 1823.

Ἐν Κερκύρα, 6/18 Ἰουλίου 1823

Σοφώτατε φίλε!

Μακαρίζω πολλὰ τὸν ἑαυτὸν μου, ὅτι ἔτυχα τέλος πάντων ἀσφαλῆ εὐκαι-
ρίαν διὰ νὰ σὲ γράψω. Ἐπεθύμουν νὰ τὸ κάμω ἄλλοθεν· πλὴν ἡ τύχη δὲν
τὸ ἠθέλησε. Μ' ὄλον τοῦτο πάλιν ἀπὸ Ἑλληνικὴν γῆν σὲ γράφω, ἀπὸ
τὴν χαριτωμένην, λέγω, νῆσον τῶν φαιάκων, ὅπου, μετὰ πολλὰς πλάνας
καὶ τρικυμίας, εὗρηκα ὀλίγην ἄνεσιν. Τοῦτο μόνον ἔχω κοινὸν μὲ τὸν
ἥρωα τῆς Ὀδυσσεΐας, καὶ τίποτε περισσότερον. Ἐκεῖνος, ἐπειδὴ εἶχε
πάθει ἀσυνκρίτως περισσότερα, δίκαιον ἦτο νὰ φιλοξενηθῇ ἀπὸ Ναυσι-
κάαν, κτλ. Ἴσως κ' ἐγὼ, ἂν ἔβγαινα γυμνός, ἦθελα. διωχθῇ μὲ ταῖς
πέτραις, ἢ βαλθῇ εἰς τὴν φυλακὴν. Τί τὰ θέλεις; ὁ ποιητικὸς αἰὼν ἐπέ-
ρασεν ἀπὸ πολλῆς, καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ καιροῦ μας εἶναι πεζότατοι. Μό-
νο οἱ ἀποσταῖται καὶ ἐπανασταῖται Ἕλληνες ὀμηρίζουν ἀκόμη, καὶ ὁ
Lord Byron κάμνει καλὰ νὰ ὑπάγῃ εἰς αὐτούς, ὡς μόνος ἐπιτήδειος νὰ
τοὺς ζωγραφίσῃ καὶ ν' ἀνταγωνισθῇ μὲ τὸν πατέρα τῆς ποιήσεως.

Μὴ δυνηθεῖς νὰ γείνω κλέφτης, ἐφρόντισα νὰ συνάξω τοῦλάχιστον
κλέφτικα τραγούδια. Πλὴν καὶ εἰς τοῦτο δὲν ἐπέτυχα πολὺ. Σὲ πέμπω
σήμερον μόνον δύο τοιαῦτα, καὶ δύο ἐρωτικά. Ὅσα μετὰ ταῦτα συνα-
θροίσω, θέλω σὲ τὰ στείλῃ προθύμως.

Ὁ Κύρ. Σχινᾶς εἶχεν ἀναχωρήσει πρὸ τοῦ νὰ φθάσω. Ἐφύλαξα
τὸ γραμματίον τοῦ Mr. Cousin, καὶ τὸ ἔστειλα πρὸς ἐκεῖνον, ὅταν ἔμα-
θα ποῦ διατρίβει.

Ἐλπιήθην σφοδρὰ διὰ τὸν θάνατον τῆς ἀξιολόγου φίλης μας, τῆς
ὁποίας τὴν εὐγένειαν καὶ καλοκαγαθίαν δὲν θέλω παύσει νὰ ἐνθυμοῦμαι

31. «Οἱ καθηγηταὶ τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, κατὰ τὰς πρὸς τὴν Γερουσίαν ἐκ-
θέσεις τοῦ Γυλφορδ», *Ἑστία*, 22 (1886) 686.

32. Institut de France, συλλογὴ Fauriel, φακ. 2327 ἀρ. 332. Πβ. Ἀλ.
Πολίτης, ὅ.π., 56. Δίφυλλο 0,24 × 0,17· ὕδχτόσημο μὲ τὰ γράμματα Ν.Ρ. Τὸ κεί-
μενο στὶς σ. α-β', σ. γ' λευκὴ, σ. δ': στοιχεῖα παραλήπτη: *A Monsieur Monsieur
Fauriel aux soins de Mr. Auguste Thierry à Paris*. Ἰχνη βουλοκεριοῦ. Χρησι-
μοποιήθηκε, ἀποσπασματικά, ἀπὸ τὸν Ibrovac, ὅ.π., 125-126.

ἐν ὄσῳ ζῶ. Τί κρῖμα τοιαῦτα ὄντα νὰ εἶναι θνητά!.. ἢ τοῦλάχιστον νὰ μὴ ζοῦν διπλὰ ἀπὸ ἐκεῖνα, ὅσα βαρύνουσι ματαίως τὴν γῆν!...

Μεγάλην χάρην θέλεις μὲ κάμει, ἂν εὐκαιρήσης νὰ μὲ φανερώσης τὰ τῆς ὑγείας σου, καὶ ἂν ἐξέδωκες τὰς μεταφράσεις σου, ἢ κἀνὲν ἀπὸ τὰ συγγράμματά σου. Ἐπειδὴ, κατὰ δυστυχίαν, δὲν ἤμπορῶ πλέον νὰ ὠφελοῦμαι ἀπὸ τὴν συνομιλίαν σου, ἐπιθυμῶ νὰ παρηγορηθῶ μὲ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν στοχασμῶν σου.

Ὑγίαινε, ἄριστε φίλε, καὶ ἀγάπα

τὸν σὸν Ν. Πίγκολον
aux soins de Mr. Jerostati

Ἡ ἀνάλαφρα παρουσιασμένη ἐξιστόρηση τῶν περιστατικῶν μᾶς δίνει περισσότερο τὴ διάθεση τοῦ Πίγκολου τὴ στιγμή πού γράφει, παρὰ μιὰ θελημένη μαρτυρία γιὰ τὸ πῶς ἐβλεπε ὁ ἴδιος τὰ πράγματα. Ἴσως καὶ νὰ μὴν ᾔθελε νὰ κάνει λόγο σὲ φιλέλληνα γιὰ δυσάρεστες καταστάσεις. Ἐξω ἀπὸ αὐτά, ἃς συγκρατήσουμε τὴν εἰρωνεῖα γιὰ τὴ στάση τῆς ἐπίσημης Εὐρώπης ἀπέναντι στοὺς Ἕλληνας («ἀποστάται» κλπ.) καὶ τὰ συμπαθητικὰ λόγια γιὰ τὸν θάνατο τῆς κυρίας Condorcet —ὁ Πίγκολος ἔγραψε καὶ κάποιον ἐπίγραμμα γιὰ τὴν «ἀξιόλογη φίλη», πού δὲν ξέρω νὰ δημοσιεύτηκε νωρίτερα ἀπὸ τὸ 1838, στὰ Φιλομούσου Πάρεργα. Ἀκόμα, τὰ σχετικὰ μὲ τὸ γράμμα πρὸς τὸν —Μιχαήλ, βέβαια— Σχινά. Πραγματικά, δὲν φαίνεται νὰ συναντήθηκαν στὴν Ἑλλάδα οἱ δύο φίλοι³³. ὅσο γιὰ τὸ ἴδιο τὸ γράμμα δὲν μπόρεσα νὰ ἐξιχνιάσω τὴν τύχη του. Ὁ Μιχαήλ Σχινᾶς πάντως εἶχε κάποιες σχέσεις μὲ τὸν Victor Cousin³⁴.

Εἶναι καὶ ἡ συλλογὴ τῶν τραγουδιῶν· τὸ ἀρχεῖο τοῦ Φοριέλ δὲν μᾶς παρέχει ἐνδείξεις γιὰ νὰ ἐντοπίσουμε αὐτὰ τὰ τέσσερα κείμενα, ἃς προσέξουμε πάντως πῶς ἡ ἐπιτόπια συλλογὴ τραγουδιῶν δὲν ἦταν τόσο ἀπλὴ ὑπόθεση ὅσο τὴ λογάριαζε ὁ Πίγκολος ἀπὸ μακριά. Τέλος, μιὰ λεπτομέρεια, ὁ δρόμος πού ἀκολούθησε αὐτὸ τὸ γράμμα. Ὁ Πίγκολος δὲν εὑρίσκει, λέει, εὐκολα «ἀσφαλῆ εὐκαιρίαν». Ἀπὸ τὴ μεριὰ τοῦ Φοριέλ μαθαίνουμε τὸ πῶς ἔφτασε τὸ γράμμα: «Piccolo», γράφει ἀρχὲς Σεπτέμβρη ὁ Φοριέλ στὴ Mary Clarke, «dont j'ai reçu des nouvel-

33. Γράμμα τοῦ Μιχ. Σχινᾶ πρὸς τὸν Ἀλεξ. Μαυροκορδάτο, 30 Νοεμβρίου 1822, βλ. *Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου*, β.π., Α', 346-347.

34. Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Σχινᾶ πρὸς τὸν Cousin, 10 Ἰουλίου 1821, P. K. Enepekides, «Documents et nouvelles lettres inédites d'Ad. Coray», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft*, 5 (1956) 120-121.

les le lendemain de votre départ [δηλαδή γύρω στις 20 Αυγούστου] par M. Blagre, m'en a envoyé quatre [τραγούδια]³⁵. M. Blagre: δὲν ξέρω τέτοιο πρόσωπο· καὶ κάτι περισσότερο, δὲν συναντῶ στὰ γαλλικὰ λεξικά τέτοιο ὄνομα. Εἶναι πιθανὸ νὰ ἔχουμε κακὴ μεταγραφή ἀπὸ τὸν ἐκδότη τοῦ ὀνόματος τοῦ M. Blaquiere. Πραγματικὰ ὁ Ed. Blaquiere βρισκόταν κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου 1823 στὴν Κέρκυρα, ἀπὸ ὅπου, μέσω τῆς Ἀγκόνας, κατευθύνθηκε στὸ Παρίσι³⁶. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ θεωρήσουμε πὼς αὐτὸς ὁ ἦταν γραμματοκομιστής. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἓνα θέμα· τὸ ἄλλο εἶναι πὼς λίγες μέρες πρὶν ὁ Πίκκολος εἶχε στείλει στὸν Κοραῖ ἓνα γράμμα, μὲ κάποιον ἄλλον προφανῶς ταξιδιώτη³⁷. Δὲν τοῦ ἔλειπε λοιπὸν ἡ ἐπαφή μὲ τὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα — ἄλλωστε καὶ ὁ Blaquiere συναντήθηκε μὲ τὸν Κοραῖ — ὅμως ὁ Πίκκολος διάλεξε τὸν Thierry γιὰ νὰ ἐπιδώσει τὸ γράμμα. Μιὰ ἀκόμα ἐνδειξη, ἰσχνὴ βέβαια, γιὰ τὸ πόσο χαλαροὶ ἦταν οἱ δεσμοὶ τοῦ Κοραῖ μὲ τὸν Φοριέλ.

*
* *

Τὰ μαθήματα τῆς φιλοσοφίας ποὺ ἔκανε ὁ Πίκκολος στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία εἶχαν ἐπιτυχία, φαίνεται· ὁ Guilford ἔμεινε ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὴν ἐκλογή του: «Διδάσκει μεταφυσικὴν» ἔγραφε στὴν ἐπίσημη ἐκθεση τοῦ 1824, «ἀκολουθῶν τὸ σύστημα τοῦ Dugald Stuart». Ἦκουσα σχεδὸν ὅλας τὰς παραδόσεις του, εὔρον δὲ αὐτὰς σαφεῖς, εἰς γλῶσσαν γλαφυρὰν καὶ καθ' ὁλοκληρίαν ἀπηλλαγμέναν τῶν ἐπικινδύνων ἐκείνων ἀρχῶν, αἵτινες δυστυχῶς εὐκόλως δύνανται νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς ἐπιστήμην ἀναγκαίαν, ὅσον καὶ λεπτὴν»³⁸. Βέβαια ὁ Σκῶτος φιλόσοφος ἐξέφραζε ἀπόψεις ποὺ ταίριαζαν στὴν προοδευτικὴ πανεπιστημιακὴ γενιὰ τοῦ 1820 — ἔγιναν ἄλλωστε γνωστὲς στὸ Παρίσι χάρις στὸν V. Cousin—

35. *Correspondance de Fauriel et de Mary Clarke*, ἐκδ. Ott. de Mohl, Παρίσι 1911, 57-58. Τὸ γράμμα εἶναι ἀχρονολόγητο, ἀλλὰ τοποθεῖται μὲ ἀσφάλεια στὶς πρῶτες μέρες τοῦ Σεπτεμβρίου 1823· βλ. A. Galpin, *Fauriel in Italy*, Ρώμη 1962, 63. Ὁ Galpin ἐπισημαίνει ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς ἐκδοτικὲς ἀνεπάρκειες τῆς ἀνθολογημένης ἀλληλογραφίας ποὺ προσφέρει ὁ Ott. de Mohl.

36. Γιὰ τὸ δρομολόγιό του, βλ. Ἀναστ. Τ. Λιγνάδης, *Τὸ πρῶτον δάνειον τῆς ἀνεξαρτησίας*, Ἀθήνα 1970, 64.

37. Τὸ γράμμα δὲν σώθηκε· εἶχε φτάσει ὅμως στὶς 15 Ἰουλίου 1823, μαζί μ' ἓνα γράμμα τοῦ Βάμβρα. Βλ. Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Ἀδ. Κοραῖ πρὸς τὴν οἰκογένειαν Πρασσακάκη, Λιψία 1885, 4. Πβ. καὶ Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Κοραῖς καὶ Βάμβρας*, Ἀθήνα 1953, 38.

38. Ἐστία, ὁ.π.

αξίζει ωστόσο να προσέξουμε εκείνο το «καθ' ολοκληρίαν ἀπηλλαγμένους».

Όμως οὔτε βιογραφοῦμε, οὔτε ψυχογραφοῦμε ἐδῶ τὸν Πίκκολο· ἡ παρέκβαση ἔγινε γιὰ νὰ συσχετιστεῖ μὲ τὸ ποίημα τοῦ 1822. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πρᾶγμα, ὁ Πίκκολος δὲν ρίζωσε στὴν Κέρκυρα. 25 Ἰουνίου 1825 βρίσκεται στὴν Ἀγκόνα, στὸ δρόμο γιὰ τὸ Παρίσι, ὅπου ἔχει φτάσει τουλάχιστον τὸν Ὀκτώβρη τοῦ ἴδιου χρόνου³⁹. Ἐντωμεταξὺ ἔχουν τυπωθεῖ στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸν Didot τὰ «Κατὰ Παῦλον καὶ Βιργινίαν» τοῦ Βερναρδίνου Σαιμπιέρρου (1824), ἔτοιμα ἀπὸ τὸ 1822, ὅπως εἶδαμε, ἀλλὰ καὶ τὰ «Chants populaires de la Grèce moderne» τοῦ Φοριέλ, ὅπου στὴν εἰσαγωγή τους μνημονεύεται καὶ τὸ ὄνομά του. Ἀκόμη εἶχαν στοιχειοθετηθεῖ καὶ τὰ «Ἠθικά διηγήματα τρία, ἥτοι ἡ Ἰνδικὴ Καλύβη, ἡ Λέσχη τῆς Σουράτης καὶ ἡ Περιήγησις τῆς Σιλεσίας», ποὺ ὁ Πίκκολος τὰ προόριζε γιὰ συμπλήρωμα τοῦ μεγαλύτερου ἀφηγήματος τοῦ Σαιμπιέρρου, ἀλλὰ ποὺ ὁ Διδότος τὰ αὐτονόμησε σὲ χωριστὸ τόμο⁴⁰. Χρειαζόταν λοιπὸν ἕνας καινούριος πρόλογος, καὶ ὁ Πίκκολος

39. Γράμματά του στὸν Ἀσώπιο ἀπὸ 25 Ἰουνίου καὶ 8 Ὀκτωβρίου 1825, βλ. St. Maslev, «Des lettres de N.S. Piccolos et des données sur lui de sources grecques», στὸ N.S. Piccolos, ὁ.π., Σόφια 1968, 437 καὶ 439. Ἡ T. Kirkova, N.S. Piccolos, sa vie et son oeuvre, ὁ.π., 24, σημειώνει πὼς ἦταν στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1825, δίχως νὰ παραπέμπει κάπου εἰδικά.

40. Ἀπὸ τὸ ἀντίτυπο τῆς Γενναδείου βιβλιοθήκης τοῦ *Τὰ κατὰ Παῦλον καὶ Βιργινίαν* (M.G.L. 1038) μαθαίνουμε πὼς ἡ συνολικὴ ἔκδοσις τῶν διηγημάτων εἶχε ἀρχίσει νὰ τυπώνεται κιόλας ἀπὸ τὸ 1823. Τὸ ἀντίτυπο αὐτό, παρόμοιο μὲ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα (πβ. ἀντίτυπο EBE, Ν.Φ. 2884) ἔχει ωστόσο ἐπιπλέον ἕνα δίφυλλο: πρόκειται γιὰ τὸν ἀρχικὸ τίτλο τοῦ βιβλίου *I. E. Βερναρδίνου Σαιμπιέρρου ἠθικά διηγήματα τέσσαρα, τουτέστι, τὰ κατὰ Παῦλον καὶ Βιργινίαν, ἡ Ἰνδικὴ Καλύβη, ἡ Λέσχη τῆς Σουράτης καὶ ἡ Περιήγησις τῆς Σιλεσίας. Μεταφρασθέντα ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Ν.Σ. Πικκόλου [...]* Ἐν Παρισίοις, ἐκ τῆς τυπογραφίας Φιρμίνου Διδότου. M DCCC XXIII, καὶ τὸν ἀνάλογο ψευδότιτλο. Καὶ πραγματικά, στὸ τέλος τοῦ *Τὰ κατὰ Παῦλον* κλπ., (σ. 206) παρατηροῦμε πὼς σημειώνεται: «Τέλος τῶν κατὰ Παῦλον καὶ Βιργινίαν»· κανονικὰ λοιπὸν θὰ ἀκολουθοῦσαν ἐδῶ τὰ ὑπόλοιπα διηγήματα. Ὅμως, ἄγνωστο γιὰτί, τὰ πρᾶγματα ἄλλαξαν. Ἀφαιρέθηκε λοιπὸν ἀπὸ τὰ σώματα τὸ δίφυλλο αὐτὸ καὶ στὴ θέση του τυπώθηκε ἕνα καινούριο αὐτὸ μὲ τὸ ὁποῖο ἔγινε γνωστὴ ἡ ἔκδοσις. Στὴ πίσω ὄψη μάλιστα τοῦ καινούριου, αὐτοῦ ἐξώφυλλου ἔχουμε τὰ στοιχεῖα: «Γ.Α. ἐσύνθ.», ποὺ ἐπιβεβαιώνει πὼς τὸ ἐξώφυλλο αὐτὸ φτιάχτηκε ὕστερα ἀπὸ τὸ κυρίως σῶμα. Τὰ ἀρχικὰ Γ. Α. δηλώνουν προφανῶς τὸν Γεώργιο Ἀποστολίδη (-Κοσματῆ). Βρισκόταν ἀπὸ τὸ 1823 «εἰς Παρίσια» ἐσπούδασεν τὴν σύνθεσιν τῆς τυπογραφίας εἰς τὸν Διδότον», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ὀνομαστικὸς Κατάλογος τῶν Ἑλλήνων τοῦ Παρισίου, 1828, ποὺ δημοσίεψε ἡ Ε. Κούκου, *Ἰωάννης Καποδίστριας*, Ἀθήνα (1978), 398. Ὡς προσέξουμε ἀκόμα πὼς τὸ ὄνομα τοῦ μεταφραστῆ ἀφαιρέθηκε τελικὰ· ἔμεινε ὁμως στὴν ὑπογραφή τοῦ προλόγου.

προέταξε μίαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ἰάκωβο Ρίζο Νερουλό, χρονολογημένη 25 Μαΐου 1825⁴¹. Ἀμέσως ὕστερα τυπώνεται μὴ «Δήλωσις τοῦ Μεταφραστοῦ» ὅπου συναντᾶμε τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα: «Μὲ πολλήν μου εὐχαρίστησιν ὁμολογῶ ἐδῶ ὅτι εἰς τὴν ἐξήγησιν καὶ ὡς ἔγγιστα ὀρθογραφίαν τῶν Ἀσιανῶν λέξεων εὐτύχησα νὰ ὀδηγηθῶ ἀπὸ τὸν σοφὸν καὶ καλοῦ ἄγαθον φίλον μου C. Fauriel, ὅστις τίποτε χρήσιμον δὲν κρίνει ἀνάξιον σπουδῆς, καθὼς τίποτε καλὸν καὶ ὥραϊον δὲν ἀφήνει ἀθεώρητον»⁴².

Εἶναι ἡ πρώτη, ὅσο ξέρω, δημόσια μνεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ Φοριέλ στὸ ἐλληνόφωνο κοινὸν⁴³, καμωμένη μάλιστα ἀπὸ στενὸν συνεργάτη του στὴν ἐκδοσὴ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Ὅμως οὔτε ἐδῶ, ὅπου τὸ πρᾶγμα θὰ ἐρχόταν πολὺ φυσικά, οὔτε ἄλλοῦ πουθενά, δὲν ἔκρινε ὁ Πίκκολος σκόπιμο νὰ κάνει κάποιον λόγο εἴτε γιὰ τὰ ἴδια τὰ τραγούδια, εἴτε, ἔστω, γιὰ νὰ κερδίσει κι αὐτὸς μερίδιο ἀπὸ τὴ δόξα ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ περιβάλλει, χάρις ἀκριβῶς στὰ ἐλληνικὰ τραγούδια, τὸν σοφὸ καὶ καλοκάγαθο φίλο του. Προτίμησε νὰ μείνει σὲ ἀόριστες γενικότητες, ποὺ μόνον οἱ εἰδήμονες θὰ μπορούσαν νὰ τίς συσχετίσουν — ἂν τὸ ἤθελαν — μὲ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Φοριέλ γιὰ τὰ δημοτικὰ τραγούδια.

41. Κυκλοφόρησε λοιπὸν μετὰ τις 25 Μαΐου καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ ἴδιου χρόνου: Μία κριτικὴ μὲ τὰ ἀρχικά M.S. (Μιχ. Σχινὰς) στὴ *Revue Encyclopedique* τὸν Ὀκτώβριο 1825, (σσ. 824-826), μᾶς δίνει τὸ δεύτερο αὐτὸ ὄριο.

42. I. E. Βερναρδίνου Σαμπιέρρου, *Ἡθικά διηγήματα τρία*, ἦτοι *Ἡ Ἰνδικὴ Καλύβη*, κλπ., Παρίσι 1825, ιβ'. Πβ. καὶ τὴν κλεψίτυπη ἐκδοσὴ τοῦ Κορομηλά, Ἀθήνα 1836, ια'. Ἡ πληροφορία αὐτὴ ἀπαλείφεται στὶς ἐπόμενες ἐκδόσεις τοῦ 1841 καὶ τοῦ 1860. (Σημειῶνω ἐδῶ πῶς τὸ ἀντίτυπο τῆς τρίτης ἐκδόσεως ποὺ βρίσκεται στὴν ΕΒΕ, Ν.Φ. 2886Ε, φέρει τὴν ἐξῆς ἀφιέρωση, τυπωμένη μὲ χρυσὰ γράμματα στὸ μέσα μέρος τῆς στάχωσης: *A Son Altesse Imperiale Monseigneur Le Grand Duc Constantin Nicolaïevitch. etc. etc. etc. Hommage respectueux du Traducteur*. Ὁ Κωνσταντῖνος Νικολάγιεβιτς, δευτερότοκος γιὸς τοῦ Τσάρου Νικόλαου καὶ ἀδελφὸς τοῦ Ἀλέξανδρου Β', εἶχε ταξιδέψει στὸ Παρίσι τρία χρόνια πρὶν). Ἡ συνεργασία γιὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν ἀσιανῶν λέξεων χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1821-22, μὴ καὶ ὁλόκληρο τὸ 1825 ὁ Φοριέλ ἔλειπε ἀπὸ τὸ Παρίσι, ὅπου ἐπέστρεψε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1826· βλ. J. B. Galley, *Claude Fauriel*, St. Etienne 1909, 312. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1825 βρέθηκαν κάποια στιγμὴ καὶ οἱ δύο στὴν Ἰταλία, ὥστόσο δὲν ξέρουμε νὰ συναντήθηκαν. Τὸ δρομολόγιο τοῦ Πίκκολου στὴν Ἰταλία μοῦ εἶναι, ἄλλωστε, ἄγνωστο.

43. Εἶχε προηγηθεῖ ἡ μνεῖα τοῦ Μουστοζίδη στὸ ἄρθρο του «*Alcune considerazioni sulla presente lingua dei Greci*» στὸ περιοδικὸ τοῦ J. P. Vieusseux, *Antologia*, τὸν Μάρτη τοῦ 1825, καὶ ἀνάτυπο. Αὐτὴ ἡ πραγματεία ἀπέβλεπε ὅμως στὸ ἰταλικὸ κοινὸ· ἐλληνικὰ μεταφράστηκε μόλις τὸ 1851· βλ. Ἀνδρέου τοῦ Μουστοζίδου, *Παρατηρήσεις τινὲς ἐπὶ τῆς παρουσίας ἐλληνικῆς γλώσσης*, μετάφραση Π. Χιώτου, Ζάκυνθος 1851, 30-31.

Ἐδῶ βιάζομαι νὰ σημειώσω, πὼς ὁ Πίκκολος δὲν βρισκόταν σὲ δυσσαμονία μὲ τὸ κλίμα τῆς ἐλληνικῆς λογοισύνης. Οὔτε ὁ ἴδιος, οὔτε κάποιος ἀπὸ τοὺς ἄλλους συνεργάτες τοῦ Φωριέλ, οὔτε κανένας τρίτος θεώρησε πὼς τὸ βιβλίο αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ παρουσιαστεῖ στοὺς ἄμεσα ἐνδιαφερόμενους —τοὺς Ἑλλήνες. Ἄν ἐξαιρέσουμε τὰ δυὸ λόγια τοῦ Γ. Ψύλλα στὴν ἐφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν τὸ 1826⁴⁴, κι αὐτὰ πιὸ πολὺ σὰν ὑπεράσπιση τῆς δημοτικῆς διατυπωμένα, μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς γιὰ χρόνια, κανένας δὲν κέντρισε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἐλληνικοῦ κοινοῦ. Δὲν εἶναι ἐδῶ ἡ θέση νὰ ἐξετάσουμε τὸ ζήτημα⁴⁵, ἄς κρατήσουμε ἀπλὰ καὶ μόνο τὴ στάση τοῦ Πίκκολου. Αὐτὰ τὰ πράγματα, τὰ δημοτικὰ τραγούδια, δὲν ἔμοιαζαν νὰ ἀφοροῦν ἄμεσᾳ στοὺς στόχους ποὺ ἔβαζε ἐκείνη τῇ στιγμῇ ὁ ἐλληνισμός· οἱ εὐρωπαῖοι βέβαια μπορεῖ νὰ εἶχαν, μέσα στὸν πλούσιο κόσμον τους, τὴ χάρη νὰ μὴν «ἀφήνουν ἀθεώρητον», «τίποτε τίποτε καλὸν καὶ ὠραῖον» —τὰ δικά μας τὰ προβλήματα ἦταν ὅμως πιὸ ἀπτά.

Ἀπὸ τὸ κάποιο κίνημα, τὸ ἀμυδρὸ ὅπωςδὴποτε, ποὺ εἶχε κάπως παλιότερα ἀρχίσει νὰ δημιουργεῖται στὸν ἔξω ἐλληνισμό γύρω ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, μετὰ τὴν ἐναρξὴ τοῦ ἀγῶνα μονάχα ὁ Χριστόφορος Φιλητὰς φαίνεται νὰ κράτησε τὸ ἐνδιαφέρον του· κάποια στιγμή λογάρισε νὰ φτάσει ὡς τὴν ἐκδοσὴ. Ὁ Πίκκολος, τὸν ὁποῖο εἶχε ρωτήσει σχετικά, δὲν ἔβρισκε εὐκόλα τὰ πράγματα. Τοῦ ἀποκρίθηκε, μέσω τοῦ Ἀσωπίου, στίς 20 Μαΐου 1826: «Περὶ τοῦ βιβλίου του [τοῦ Φιλητᾶ], δὲν ἤμπόρεσα νὰ συμφωνήσω μὲ τὸν Διδότον, καθὼς ἐπιθυμεῖ. Τὸ καλύτερον εἶναι νὰ τὸ τυπώσει μὲ ἔξοδά του»⁴⁶, καὶ λίγο ἀργότερα, ἀπευθείας, στίς 9 Ἰουλίου 1826: «Σὲ ἀπεκρίθην ἐν καιρῷ διὰ τοῦ κυρίου Ἀσωπίου εἰς ὅσα λέγεις περὶ ἐκδόσεως τῶν τραγουδιῶν κ.λ.π. Τὸ ἐμπόριον ἐν γένει, καὶ ἰδίως τὸ τῶν βιβλίων, εἶναι εἰς κρισίμους περιστάσεις... Τὸ δὲ ἄλλον εἶναι ὅτι ὁ Φωριέλ ἐσύναξεν πάμπολλα τραγούδια εἰς τὰς περὶ τὴν Ἰταλίαν διατριβάς του καὶ ὁ Voutier ἐξέδωκε τινα, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ τὸ τοῦ Μεσολογγίου»⁴⁷. Τὸ κλίμα ἀναμφίβολα δὲν ἦταν εὐνοϊκό· ἡ ἐκδοσὴ τοῦ Φωριέλ εἶχε καλύψει, στὴ Γαλλία

44. *Ἐφημερίς τῶν Ἀθηνῶν*, φύλλο τῆς 9ης Ἰανουαρίου 1826, καὶ πρόχειρα, Αἰκ. Κουμαριανοῦ, *Ὁ Τύπος στὸν Ἀγῶνα*, 1, Ἀθήνα 1970, 265.

45. Γιὰ μιὰ συνοπτικὴ ἐξέταση τοῦ θέματος, βλ. Ἀλ. Πολίτης, «Ἡ ἐνσωμάτωση τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν στὴ γραπτὴ νεοελληνικὴ παράδοση», *Σύγχρονα Θέματα* 5 (Καλοκαίρι 1979) 101-108.

46. Βλ. St. Mashev, *Des lettres de N.S. Piccolos...*, ὁ.π., Σόφια 1968, 444.

47. Βλ. Πρωτοψάλτης, *Ὁ Ν. Πίκκολος*, ὁ.π., 86.

τουλάχιστον τις ζητήσεις τοῦ κοινοῦ⁴⁸. ὅμως κι ὁ Πίκκολος δὲν φαίνεται νὰ ἐνδιαφέρεται ὁ ἴδιος καὶ τόσο. Ὡς ἐπισημάνουμε ἀκόμα, μιὰ καὶ ἀνοιχτήκαμε πρὸς ἐτούτη τὴν κατεύθυνση, τὴν ὁρολογία: «τραγουδία» τὰ ὀνομάζει πάντοτε, δίχως κανένα προσδιοριστικὸ ἐπίθετο.

*
* *

Γρήγορα, Ἰανουάριο τοῦ 1827, ἔφυγε καὶ πάλι ἀπὸ τὸ Παρίσι ὁ Πίκκολος, γιὰ τὴν Ἰταλία αὐτὴ τὴ φορά, ὅπου σπούδασε ἱατρικὴ. Στὸ διάστημα 1825 ἕως 1827 δὲν ἔχουμε ρητὴ μνεία ἐπαφῶν του μὲ τὸν Φοριέλ, ὡστόσο κάποιες σχέσεις θὰ ὑπῆρχαν, ἀφοῦ εἶδαμε πὼς ὁ Πίκκολος ἦταν ἐνήμερος γιὰ τὴ συνέχιση τῆς συλλεκτικῆς προσπάθειας τοῦ Γάλλου. Ἀπὸ τὴν Ἰταλία ὁ Πίκκολος γύρισε στὸ Παρίσι μετὰ τὸν Μάρτη τοῦ 1829, διδάκτωρ τῆς ἱατρικῆς πιά, καὶ τὸν Σεπτέμβρη τοῦ 1830 ἔφυγε γιὰ τὸ Βουκουρέστι, ὅπου ἄσκησε τὸ ἱατρικὸ ἐπάγγελμα ὡς τὸ 1839.

Τὰ λογοτεχνικά του ἐνδιαφέροντα τὰ ἐβλεπε τώρα σὰν πάρεργα. Ὡστόσο, ὅταν ξανάβαλε μπροστὰ ἓναν τόμο μὲ μεταφράσεις καὶ πρωτότυπη ἐργασία, τὰ «Φιλομούσου Πάρεργα», φρόντιζε μὲ ἐπιμέλεια φιλόλογου τὶς λεπτομέρειες. Τὸ 1835 ζήτησε λοιπὸν ἀπὸ τὸν ἄλλο Γάλλο φίλο του, τὸν Sainte Beuve, κάποιες διευκρινήσεις γιὰ ἓνα ποίημα τοῦ Béranger ποὺ εἶχε μεταφράσει⁴⁹. Ἀλλωστε, μαζὶ ἀκριβῶς μὲ τὸν Sainte Beuve εἶχαν ἐπισκεφεῖ τὸ 1829 τὸν Béranger στὴ φυλακὴ ποὺ βρισκόταν τότε καὶ πάλι. Ὁ Sainte Beuve γιὰ νὰ τὸν διευκολύνει, ἔγραψε στὸν Béranger, θυμίζοντάς του τὴν ἐπίσκεψή ἐκεῖνη, καὶ στὸ γράμμα ἐξέθεσε ἀναλυτικὰ τὰ ὅσα ζητοῦσε ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι ὁ Πίκκολος. Ὁ Béranger, ἀπαντώντας στὸν Sainte Beuve στὶς 7 Δεκεμβρίου 1835, σημειώνει: «Ce Monsieur Piccolos n'est-il pas celui qui a mis Fau-riel même de nous donner les chants grecs? J'ai appris à ce sujet

48. Βλ. Ἀλ. Πολίτης, «Προσπάθειες καὶ σχέδια τοῦ Φοριέλ γιὰ μιὰ δεύτερη ἐκδοση τῆς συλλογῆς τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν», *Μνήμων* 7 (1978) 77-83.

49. J. Bonnerot, *Correspondance de Sainte Beuve*, 1, Παρίσι 1935, 539-540. Γιὰ τὴ φιλία τοῦ Πίκκολου μὲ τὸν Sainte Beuve, βλ. ὁ.π. καὶ τὸ γράμμα τοῦ τελευταίου πρὸς τὸν V. Cousin 27 Ὀκτ. 1840 στὸ W. Beschewliew, *Dr. N.S. Piccolo als Klassische Philologue*, Σόφια 1941, 22 καθὼς καὶ Sainte Beuve, *Portraits litteraires A'*, Παρίσι χ.χ., 73 καὶ 126. Πβ. καὶ T. Kirkova, *Dr N.S. Piccolos, Études et documents*, ὁ.π., Σόφια 1968, 139-154.

des choses qui prouvent combien on se joue de nous, pauvres ignorants»⁵⁰.

Πολύ θα θέλαμε να ξέρουμε βέβαια τί λογής πράγματα είχε μάθει ο Béranger σχετικά με την υπόθεση των δημοτικών τραγουδιών. Δεν έχω όμως τίποτε πληροφορίες ούτε καν έμμεσες, ώστε να στηριχτεί, έστω, κάποια υπόθεση. Ο ίδιος ο Béranger δεν τὰ έκρινε φυσικά και τόσο ενδιαφέροντα ώστε να τὰ σημειώσει, το 1840, όταν καταπιανόταν με την βιογραφία του⁵¹. Ακόμα κι αυτό το «qui a mis Fauriel à nous donner les chants grecs» ενδέχεται πιο πολύ να άπηχεί τις στενές σχέσεις που ένωσαν τον Φοριέλ με τον Πίκκολο την εποχή που ο πρώτος άρχιζε την προσπάθειά του, παρά να υποδηλώνει κάποια κοινή τότε πεποίθηση.

Ούτε, όσο γνωρίζω, πήρε συνέχεια ή υπόθεση αυτή. Ο Πίκκολος γύρισε το 1839 στο Παρίσι, όπου εγκαταστάθηκε πια όριστικά. Τὰ ενδιαφέροντά του τώρα στράφηκαν σχεδόν αποκλειστικά στην αρχαία φιλολογία. Με τον Φοριέλ, καθηγητή στη Σορβόνη από το 1830, δεν φαίνεται να διατηρεί στενές σχέσεις. Θα κράτησαν όμως κάποια επαφή, γιατί, όταν το 1842 ο Ed. Grasset, γυρνώντας για λίγο στη γαλλική πρωτεύουσα από τον έλλαδικό χώρο όπου ζούσε ως πρόξενος, έφερε και του έδειξε κάτι ελληνικά δημοτικά τραγούδια, ο Πίκκολος έσπευσε, χωρίς να τον ρωτήσει καν, να τὰ κοινοποιήσει στον Φοριέλ⁵². Αυτό είναι το ένα τεκμήριο· το δεύτερο είναι κάποια οικειότητα που φαίνεται να έχει ο Πίκκολος με τον Jules Mohl, στενότατο φίλο του Φοριέλ, κάποια πιο ύστερα χρόνια. Δίσημα τεκμήρια και τὰ δύο —ενδέχεται να δηλώνουν άπλως κάποια άβρότητα, που έχει τις ρίζες της σε μια παλιά φιλία.

Άλλωστε το πρώτο γράμμα που ανταλλάσει ο Πίκκολος με τον J. Mohl είναι μετά τον θάνατο του Φοριέλ, και άκριβώς από άφορμή του. Ο Φοριέλ πέθανε στις 15 Ιουλίου 1844· ο Πίκκολος ένιωσε την ανάγκη

50. P. Boiteau, *Correspondance de Béranger*, τ. Γ' Παρίσι χ.χ., 284. Χρωστάω την πολύτιμη αυτή πληροφορία στην καλωσύνη του κ. Φ. Ήλιού· δεν μπόρεσα να έντοπίσω αντίτυπο της άλληλογραφίας του Béranger σε άθηνάικη βιβλιοθήκη.

51. Για την επίσκεψη του Sainte Beuve κάνει βέβαια λόγο, βλ. Béranger, *Ma Biographie*, δεύτερη έκδοση avec un appendice, Παρίσι 1858, 228-229.

52. Βλ. Άλ. Πολίτης, Προσπάθειες και σχέδια του Φοριέλ, κλπ, δ.π., 75. Για την άλληλογραφία Πίκκολου-Grasset το μόνο που γνωρίζω είναι το γράμμα που δημοσίεψε σε φωτοτυπία ο Em. Legrand, *Fac-similés d'écritures Grecques*, Παρίσι 1901, 21-24 [και φωτομηχανική ανατύπωση, Σπανός, Άθήνα 1979] και ή πληροφορία πως ο Legrand είχε στα χέρια του την άλληλογραφία αυτή, δ.π., 99.

νὰ νεκρολογήσει τὸν παλιό του φίλο. Καὶ προκειμένου νὰ διευκρινήσῃ κάποιες λεπτομέρειες στὴν τελικὴ ἐπεξεργασία, εἰδοποίησε στὶς 5 Αὐγούστου 1844 μὲ ἓνα δελτάριο τὸν Mohl, ζητώντας του νὰ συναντηθοῦν γιὰ μιὰ στιγμὴ — ὁ Πίκκολος κατοικοῦσε τότε στὰ προάστεια. Τὰ θέματα ποὺ τὸν ἀπασχολοῦσαν, καθὼς σημείωνε στὸ δελτάριο, ἦταν τρία: «1^ο. Ἄν ὁ μακαρίτης εἶχε προχωρήσει ἀρκετὰ στὴ μελέτη τῆς κινεζικῆς γλώσσας ποὺ εἶχε ἀρχίσει στὰ 1821-22. 2^ο. Ἄν ἡ *Revue des Deux Mondes* εἶχε δημοσιεύει κιόλας τίποτε, ὥστε νὰ παραπέμψω στὴ παραπομπή ποὺ ὑποσημείωσα. 3^ο. Ἄν δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ γίνῃ μὲ συνδρομὲς κάποιον μετάλλιο, ποὺ νὰ ἀναπαριστᾷ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ φίλου ποὺ θρηνοῦμε»⁵³.

Τέτοιο μετάλλιο δὲν φαίνεται νὰ βγῆκε, ὅπως διαπίστωσε ἡ Τ. Kirkova ποὺ ἐξέδωσε τὸ γράμμα αὐτό. Ἡ *Revue des Deux Mondes* ἔδωσε ἓνα σύντομο, θερμὸ σημείωμα στὸ τεῦχος τῆς 1ης Αὐγούστου 1844⁵⁴ — ὅπου τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Ἑλλάδας παίρνουν ξεχωριστὴ θέση στὸ ἔργο τοῦ Φωριέλ — ὥστε ὁ Πίκκολος ἐνδέχεται καὶ νὰ μὴν προλάβαινε νὰ τὸ ἔχει συμβουλευθεῖ. Ὅσο γιὰ τὸ πρῶτο ἐρώτημα, ὁ Mohl δὲν φαίνεται νὰ ἀπάντησε θετικά. Μένει ὥστόσο γιὰ μᾶς ἓνα στοιχεῖο, πὼς μονάχα γιὰ τὴν περίοδο 1821-22 ὁ Πίκκολος ἤξερε ἀπὸ κοντὰ τὰ ἰδιωτικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Φωριέλ. Οὔτε νωρίτερα, οὔτε ὅμως κι ἀργότερα.

Στὶς 28 Αὐγούστου 1844, ἡ «Ἐλπίς, ἑφημερίς τῶν ἀρχῶν τῆς Γ' Σεπτεμβρίου» φύλλο ἀρ. 165, δημοσίεψε τὸ σημείωμα τοῦ Πίκκολου.

5

NEKPOΛOΓIA

Μὲ λύπην μανθάνομεν ἀπὸ τὰς Γαλλικὰς ἐφημερίδας, ὅτι τὴν 3/15 Ἰουλίου ἀπέδωκε τὸ κοινὸν χρέος περὶ τὸ ἑβδομηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του ὁ σοφὸς Κάρολος Φωριέλ (Charles Fauriel), μέλος τοῦ Γαλλικοῦ Πανεπιστημίου, τῆς ἐν Φλωρεντίας Ἀκαδημίας τῆς Κρούσκας, καὶ καθηγητῆς ξένης Φιλολογίας εἰς τὴν μερίδα τῶν Λόγων τῆς ἐν Παρισίοις Ἀκαδημίας.

53. Τὰ γράμματα τοῦ Πίκκολου πρὸς τὸν J. Mohl τὰ ἐξέδωσε ἡ Τ. Kirkova «Lettres de v. S. Piccolo adressées à J. Mohl, membre de l'Institut», στὸ *Studia in Honorem Veselini Besevliev*, Σόφια 1978, 126-157.

54. *Revue des Deux Mondes*, 7 (1844) 496.

Ἦτον ὁ μακαρίτης τῷ ὄντι σπάνιος ἀνὴρ διὰ τὴν εὐφυΐαν, τὴν κριτικὴν δεινότητα, καὶ τὴν παράδοξον πολυμάθειάν του. Ἦξευρεν ἐντελῶς τὰς κυριωτέρας μεταξὺ τῶν ὁμιλουμένων σήμερον εἰς τὴν Εὐρώπῃ γλωσσῶν μὲ τὰ ἰδιώματα, τὰ ἐπικρατήσαντα κατὰ τὸν μεσαιῶνα καὶ πλὴν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς εἶχεν ἐξακριβώσει ἀκόμη τὴν Ἀραβικὴν καὶ τὴν ἱερὰν τῶν Ἰνδῶν γλῶσσαν, τὴν πολυγωνωτάτην ἐκείνην Σανσκριτὴν. Ἀλλὰ τὸ πολύγλωττον ἐχρησίμευσεν εἰς αὐτὸν μόνον ὡς ὄργανον πρὸς ἄμεσον καὶ ἀσφαλεστέραν γνώσιν πραγμάτων. Ἐν ᾧ δὲ ἐσπούδαξεν οὕτω τὰ πράγματα εἰς τὴν πηγὴν των, διέκρινεν ἐν ταύτῳ μὲ δξυτάτην αἴσθησιν τὰ χρήσιμα καὶ τὰ ὥραϊα, καὶ ἀνεκάλυπτε σχέσεις καὶ παραθέσεις ἀξιολόγους, ὅπου ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ δὲν τὰς ἐβλεπον. Ὅσα συνέγραψεν, εἴτε μεγάλα, εἴτε πάρεργα, φέρουσιν ὅλα τύπον τελειότητος εἰς τὸ εἶδός των, ἥγουν ἐμμελεστάτην κρᾶσιν ποικίλης γνώσεως, ἀκριβοῦς ἐρεῦνης, κομψῆς κρίσεως, καὶ φιλοσόφου συνέσεως. Ἀλλὰ καὶ πρὶν ἀκόμη φανερωθῇ εἰς τὸν κόσμον μὲ τὴν ἔκδοσιν τῶν πονημάτων του, (διότι εἰς ἄκρον μετριοφρονῶν ἀνέβαλεν ἐπὶ πολὺ), ἐτιμᾶτο κατ' ἀξίαν ἀπὸ τοὺς ἐνδοξότερους φιλοσόφους καὶ φιλολόγους μεταξὺ τῶν ὁμογενῶν του· καθὼς πρὶν ἀκόμη διδάξῃ ἐπὶ καθέδρᾳ, εἶχε προτελέσει μὲ τὴν ὁμιλίαν του τινὰς εὐφρεῖς νέους, οἵτινες ἀξιώθησαν ὕστερον λαμπρὰν καὶ δικαίαν φήμην εἰς τὴν πατρίδα των, ἢ μᾶλλον εἰς ὅλα τὰ πεπαιδευμένα γένη, οἷον ὁ μὲν Βίκτωρ Κουσίνοσ κατὰ τὴν φιλοσοφίαν, ὁ δὲ Αὐγουστίνος Θιερεῖς κατὰ τὴν ἱστορίαν. Καὶ τοῦτοι, καὶ ἄλλοι ὅχι ὀλίγοι ὡμολόγησαν ἔπειτα δημοσίᾳ χάριτας πρὸς ἐκεῖνον, ὅστις τοῖς εἶχεν ἀνοίξει νέους δρόμους, ὅπου καὶ τοὺς ὠδήγησεν ἀσφαλῶς μὲ τὴν πολυπειρίαν του*.

Πλὴν δὲν ἦτον μόνον πρὸς τοὺς συμπολίτας εὐόμιλος καὶ μεταδοτικός, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἀπανταχῶθεν φοιτῶντας εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Γαλλίας σπουδαίους, οἵτινες ἐθαύμαζον ὁμοφώνως τὴν πολυειδῆ σοφίαν του, καὶ τὸ εὐχαρι, τὸ εἰλικρινές καὶ γενναῖον τοῦ ἤθους. Πρὸς δὲ τοὺς Ἕλληνας ἔτρεφεν ἐξαίρετον ἀγάπην, γνωρίσας ἐκ παλαι τὸν αἰοδημον Κοραῖν καὶ τὸν φιλόπατριν Ἀλέξανδρον Βασιλείου. Ὅθεν μετὰ τὴν ἐκρηξίν τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμου ἐσπούδασεν ἀμέσως νὰ γνωρίσῃ ἐντελῶς τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ πνεῦμα τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, φιλοτιμούμενος νὰ τοὺς δείξῃ ὅποιοι κατ' ἀλήθειαν ἦσαν, καὶ νὰ διεγείρῃ εἰς τὰς ἐγγενεῖς ψυχὰς τὸν ἐνθερμον ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος ζῆλον, ἀπὸ τὸν ὅποιον κατεφλέγετο. Δὲν ἔγραψε διατριβὰς ἢ παρακινήσεις γυμνάς, ἀλλ' ἠθέλησε νὰ φέρῃ εἰς τὸ μέσον πίστεις ἀναντιρρήτους καὶ νὰ βάλλῃ τρόπον τινὰ ὑπ' ὄψιν τοῦ ἀναγνώστου τὰ πράγματα αὐτὰ ἃ ἔμπυχα ὄντα λαλοῦντα καὶ κινούμενα· καὶ τοῦτο κατώρθωσε μὲ τὴν

ἔκδοσιν τῶν Δημοτικῶν τῆς νέας Ἑλλάδος τραγουδιῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἔμμουσος ἐπεξεργασία ὁμοῦ μὲ τὴν θαυμαστὴν εἰσαγωγὴν εὐδοκίμησεν εἰς ἄκρον, καὶ διεφημίσθη ἐντὸς ὀλίγου εἰς ὅλον τὸν πολιτευμένον κόσμον. Μὲ τὸ βιβλίον ἐκεῖνο ἀπέδειξε (πρὸς καταισχύνῃν τῶν διαβαλλόντων τὴν Ἑλλάδα καὶ ὑπερασπιζομένων βαρβαρικὴν τυραννίαν σοφιστῶν), ὅτι οἱ σήμερον Ἕλληνες εἶναι ὄντως ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν, κληρονομήσαντες ὄχι μόνον τὴν γλῶσσαν μὲ πάμπολλα ἔθιμα, ὄχι μόνον τὰ ἡρωϊκὰ φρονήματα καὶ τὸν ἔρωτα τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ καὶ τὰ σπέρματα τῆς εὐφυΐας τῆς διὰ παντὸς θαυμαζομένης εἰς τὰ ἀθάνατα τῶν ἀρχαίων ποιήματα. Ἀκολουθῶς, ἂν κατὰ τὸ δίκαιον ἀξιόνοντο εὐνομουμένην πολιτείαν, ἔμελλε πάλιν ν' ἀνθήσῃ τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα καὶ νὰ φέρῃ καρπούς, ὄχι κατὰ μίμῃσιν τῶν προγονικῶν ἐκτυπωμένους, ἀλλὰ νεοφανεῖς μὲν, ἐπίσης δὲ ὠραίους καὶ ἀξιούς πάντοτε τῆς ἱερᾶς καταγωγῆς των, τόσον εἰς τὰ ἠθικὰ καὶ πολιτικά, ὅσον καὶ εἰς τὰ τῆς φαντασίας, τῆς ἐπιστήμης, καὶ τέχνης. Τοιαῦτα προμαντεύων ἐκήρυττεν εἰς τὴν σοφὴν Εὐρώπην ὁ σοφὸς ἀνὴρ, καὶ μὲ τὴν πειθῶ τῶν λόγων μετέδιδε τὴν πεποίθησίν του εἰς τοὺς ἀναγινώσκοντας. Ὅτε λοιπὸν μετὰ πολλοὺς καὶ δεινοὺς κινδύνους ἐθιοράμβευσε τέλος πάντων ἡ Ἑλληνικὴ αὐτονομία (ὡς τερπνὴ ὥρα, διὰ τὴν ὁποίαν ἔχουν νὰ μᾶς ζηλεύσουν οἱ μεταγενέστεροί!), κἀνεῖς δὲν ἐχάρη χαρὰν μεγαλυτέραν, κἀνεῖς δὲν εὐχίθη θεομότερα τὴν στερέωσιν τῆς αὐτονομίας, καὶ τὴν ἐπίδοσιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ καλὰ. Φανταζόμενος πάντοτε τὴν Ἑλλάδα, ἐδιψοῦσε νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ νὰ γνωρίσῃ μὲ τὴν αὐτοφίαν τὸν ἱερὸν αὐτῆς ἔδαφος. Ἐν τοσοῦτῳ δὲν ἔπαυε νὰ ζητῇ καὶ νὰ συνάγῃ πανταχόθεν ἀνέκδοτα τραγούδια. Εἶχεν ἤδη αὐξήσῃ τὴν συλλογὴν του, κ' ἐσκόπευε νὰ κάμῃ δευτέραν ἔκδοσιν, σχεδὸν ὑπὲρ τὸ ἥμισυ πλουσιωτέραν τῆς πρώτης. Ἀλλ' ὁ θάνατος διέκοψε καὶ τοῦτο τὸ ἔργον καὶ ἄλλα πολλὰ, εἰς τὰ ὁποῖα κατεγίνετο ὁ φιλόκαλος καὶ φιλόπονος ἀνὴρ, ἐξαιρέτως δὲ τὴν Ἱστορίαν τῆς μεσημβρινῆς Γαλλίας, τῆς ὁποίας μόλις τὸ τριτημόριον εἶχε προφθάσει νὰ ἐκφέρῃ διὰ τοῦ τύπου. Ἐλπίζόμενον εἶναι νὰ δοθῶσιν εἰς φῶς ὅσα μέρη κἂν τῆς ἀξιολόγου συγγραφῆς εὐρίσκοντο τελειωμένα κατὰ τὴν πικρὰν τῆς τελευτῆς ὥραν· ἀλλ' ἡ μνήμη τοῦ Φωριέλ καὶ χωρὶς αὐτὰ θέλει διαζήσει, περιλαμπομένη ἀπὸ καθαρὸν καὶ ἀμάραντον κλέος. Ἄν οἱ Ἕλληνες δὲν εὐτύχησαν νὰ τὸν δεξιωθῶσι καὶ νὰ δείξωσι τὴν πρόπονσαν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην, δὲν θέλουν παῦσαι ὅμως νὰ εὐλογῶσι τὸ ἔνδοξόν ὄνομά του μὲ τὰ ὀνόματα τῶν εἰλικρινῶν καὶ γενναίων τῆς Ἑλλάδος φίλων. Ὅσοι δὲ τὸν ἐγνωρίσαν ἰδιαιτέρως, καὶ ἀπῆλυσαν τὴν φιλίαν του, θέλουν θρηνεῖ τὴν στέρησίν του μὲ πόθον ἀπαρηγόρητον. . . . Ἀριστε καὶ φιλέλλην Φωριέλ, χαῖρε!

* "Όσοι μὴ γνωρίζοντες τὰ συγγράμματα τοῦ Φωριέλ καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ Φωριέλ ἐπιθυμοῦν νὰ ἴδωσιν κάποιαν ἰδέαν αὐτῶν, ἃς ζητήσουν *Cours de litterature française par Villemain* — *La revue des Deux Mondes* πολλαχοῦ — *Journal des debats* 23 Juillet 1844 — *La revue indépendante* 25 Juillet κτλ. κτλ.

Ἡ νεκρολογία δημοσιεύτηκε ἀνώνυμα, ὥστόσο στὴ Γαλλία ὁ συντάκτης δὲν ἔμεινε ἄγνωστος. Ὁ Πίγκολος ἐξάλλου εἶχε φροντίσει νὰ στείλει στὸν Mohl ἕνα φύλλο, μὲ τὴν ἀφιέρωση: «Τῷ σοφῷ καὶ ἀρίστῳ Ἰουλίῳ Μωλίῳ κ.τ.λ. κ.τ.λ. Ν.Π.»⁵⁵.

Ἡ γλώσσα βέβαια τοῦ κειμένου ἔχει συμπορευθεῖ μὲ τὶς γενικότερες γλωσσικὲς ἐξελίξεις, ὥστόσο ἡ θερμότητα ποὺ ἤθελε νὰ δώσει ὁ Πίγκολος δὲν ἔχει ὅλως διόλου χαθεῖ. Ἡ διάθεση τοῦ συγγραφέα διασώζεται ἀρκετά. Ἐπειτα ἡ προσωπικότητα τοῦ Φωριέλ τονίζεται στὰ σωστά της μέτρα: στὰ ἴδια περίπου πλαίσια θὰ κινηθεῖ λίγο ἀργότερα καὶ ὁ Sainte Beuve στὴν πολὺ διεξοδικότερη βιογράφηση. Θὰ σταθοῦμε λοιπὸν σὲ κάποια πιὸ λεπτομερειακὰ στοιχεῖα.

«Φιλοτιμούμενος νὰ τοὺς δείξῃ ὅποιοι κατ' ἀλήθειαν ἦσαν». Ὁχι βέβαια μὲ τὴν ἔννοια «νὰ τοὺς ὑποδείξῃ», παρὰ μ' ἐκείνην τοῦ «νὰ τοὺς φανερώσει». Ὅμως καὶ πάλι τὸ πόρισμα εἶναι πῶς ἀπὸ τὰ «δημοτικὰ τῆς νέας Ἑλλάδος τραγούδια» προκύπτει — τῶρα πιὰ — ἡ ταυτότητα τῶν Νεοελλήνων. Ἐχουν συντελεστεῖ βασικὲς ἀλλαγὲς ἀπὸ τὰ 1825, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ ἔκανε λόγο γιὰ τὸν Φωριέλ ὁ Πίγκολος. Ὁ ἐλληνισμὸς δὲν εἶναι ὑπόθεση ποὺ παίζεται στὰ πεδία τῆς μάχης, ὅπως τότε· ἡ πολιτισμικὴ ταυτότητα εἶναι σπουδαιότερο ὄπλο. Οἱ ἀμφιβολίες γιὰ τὴ γνησιότητα τῆς καταγωγῆς ἔχουν ἐκφραστεῖ ρητὰ καὶ μὲ ἱστορικὰ ἐπιχειρήματα — ἀπαραιτήτα λοιπὸν εἶναι ὅσα ἐπιχειρήματα στηρίζουν τὴν ἀντίθετη ἄποψη, κι αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο ποὺ τονίζει ὁ Πίγκολος: «οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες εἶναι ὄντως ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν», ἔπειτα ἔρχονται ὅλα τ' ἄλλα. Καὶ στὰ 1844 δὲν εἶναι λίγα αὐτὰ τὰ ἄλλα. Οἱ συνειδήσεις στὴν Ἑλλάδα ἔχουνε πάρει καινούριες τροπές· ἕνας κλασικιστικὸς ρομαντισμὸς πιστεύει πῶς τὸ ἔθνος θὰ προβληθεῖ μὲ ἔργα «κατὰ μίμησιν τῶν προγονικῶν». Ἀκόμα, ἐνῶ ἔχουν περάσει ἀρκετὰ χρόνια ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ἀναγέννηση, τὸ «ἐλληνικὸν πνεῦμα» δὲν ἔχει ἀνθῆσει, ὅπως εὐλογα τὸ ἔλπιζαν καὶ ὁ Φωριέλ, καὶ ὁ Πίγκολος καὶ ὅλοι οἱ γνωστοί του, παρὰ ὁλοένα καὶ συρρικνώνεται σὲ ἕνα ἀδιέξοδο: γρήγορα θὰ καταλήξῃ ὀριστικὰ στὸ «ἐλλήνο-χριστιανικὸ πνεῦμα».

55. Institut de France, συλλογὴ Fauriel. Δυστυχῶς δὲν βρισκῶ στὶς σημειώσεις μου τὴν ἀκριβῆ παραπομπή.

Ἀπέναντι στὰ καινούρια αὐτὰ φαινόμενα, ὁ Πίκκολος θέλει νὰ ἀντι-παραταχθεῖ. Ἄλλους δρόμους διέβλεπε ὁ διαφωτισμὸς γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς Ἑλλάδας, δρόμους ποὺ τώρα ἐγκαταλείπονται. Καὶ μὲ τὰ λόγια τοῦ παλιοῦ Ἰδεολόγου, ὁ Πίκκολος, παλιὸς διαφωτιστὴς κι αὐτός, ζητάει μὲ τὴν εὐκαιρία ποὺ τοῦ παρουσιάστηκε, νὰ στερεώσει κάπως τὸ ἔδαφος ποὺ νιώθει νὰ ξεγλιστράει.

Ἄς σημειώσουμε πάντως, πὼς τελικά, εἴτε γιατί προτίμησε τὴν ἐπίδοση στὴν κλασικὴ φιλολογία, εἴτε γιὰ ἄλλους, λιγότερο προσωπικῆς ἐπιλογῆς λόγους, ὁ Πίκκολος εἶναι ἕνας ἀκόμα ἐκπρόσωπος τοῦ Διαφωτισμοῦ ποὺ ἀποσύρεται ὅσο φουντώνει ὁ ρομαντισμὸς. Παρακολουθεῖ τὰ πράγματα ἀπὸ περιωπῆς, μὲ μιὰ «μετὰ τινος σαρκασμοῦ φιλογένειαν»⁵⁶ ἀνώνυμα δημοσιεύεται, μὴν τὸ ξεχνᾶμε, ἡ νεκρολογία ἐπώνυμα ὁ Πίκκολος θὰ ἐμφανιστεῖ καὶ πάλι μόλις τὸ 1860 μὲ μιὰ τρίτη ἐπανέκδοση τῶν διηγημάτων τοῦ Βερναρδίνου Σαιμπιέρρου· στὸν καινούριον πρόλογο ποὺ θὰ προσθέσει εἶναι ἐκδηλῇ ἡ κάποια πικρία του γιὰ τὴν τροπὴ ποὺ παίρνει ἡ ὅλη κατάσταση στὸ ἐλληνικὸ βασίλειο. Τὸ ἔδαφος δὲν ἦταν πρόσφορο πιά γιὰ τοὺς παλιούς μαθητὲς τοῦ Κοραΐ.

Ἀλέξης Πολίτης

56. Ἡ κρίση τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου· βλ. τὸν «Διάλογο Ἀριστόβουλου καὶ Φυγοπατρίδου», στὸ *Ἡ παλαιὰ καὶ Νέα Ἑλλάς*, Ἀθήνα 1849, 14 ὑποσ. Ὁ λόκληρος ὁ διάλογος αὐτὸς (μεταξὺ Πίκκολου καὶ Σούτσου στὸ δημοκρατούμενο Παρίσι τοῦ 1848) εἶναι ἐμφαντικὸς τῆς ἐμμονῆς τοῦ Πίκκολου στὴ διαφωτιστικὴ καὶ φιλελεύθερη νοοτροπία, ἀλλὰ καὶ τῆς κάποιας ἀπομάκρυνσής του ἀπὸ τὴς ἀθηναϊκῆς πραγματικότητος.